**Державна наукова установа**
***«Інститут інформації, безпеки і права***
***Національної академії правових наук України»***

**ЗАТВЕРДЖЕНО**
Директор ДНУ ІІБП НАПрН України

_____ В. Пилипчук

Наказ № 41 від « 14 » жовтня 2026 р.

# АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

## РОБОЧА НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА

підготовки аспірантів зі спеціальності D8 «Право»

**Укладач: Короткий Т.Р.,**
кандидат юридичних наук, доцент

Ухвалено Вченою радою
ДНУ ІІБП НАПрН України
Протокол № 6 від 14.10.2026р.

Київ, 2026

***Анотація:*** Робоча навчальна програма дисципліни «Актуальні проблеми міжнародного права» призначена для аспірантів, які здобувають ступінь доктора філософії зі спеціальності D8 «Право», і спрямована на формування комплексних знань про функціонування системи міжнародного права та міжнародно-правові механізми протидії агресії російської федерації проти України. Зміст дисципліни охоплює три взаємопов'язані складники: міжнародне право та міжнародний правопорядок у XXI ст., застосування міжнародного гуманітарного права до міжнародного збройного конфлікту, а також міжнародну відповідальність держави та індивіда.

Предметом вивчення є структура та джерела міжнародного права, кризові явища й загрози міжнародному правопорядку, система міжнародного правосуддя та концепція «правової війни» («lawfare»), принципи захисту осіб і об'єктів під час збройного конфлікту, правові режими військового полону й окупації, а також діяльність Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. Окрему увагу приділено підставам і формам міжнародно-правової відповідальності держави, складам міжнародних злочинів, системі міжнародного кримінального правосуддя, зокрема юрисдикції Міжнародного кримінального суду та Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України, і механізмам відшкодування шкоди, завданої агресією.

Міжгалузевий характер програми зумовлений поєднанням теорії міжнародного права, норм міжнародного гуманітарного і міжнародного кримінального права та права міжнародної відповідальності, які розглядаються у взаємозв'язку з національним законодавством України та практикою міжнародних судових установ.

Опанування дисципліни передбачає набуття знань про механізми імплементації міжнародного права, а також уміння застосовувати його норми в практичній діяльності, зокрема під час кваліфікації злочину агресії, воєнних злочинів, злочинів проти людяності та злочину геноциду. Практичну спрямованість програми забезпечують аналіз справ за участю України в Міжнародному Суді ООН, Європейському суді з прав людини, міжнародних арбітражах та інших міжнародних інституціях, а також формування навичок обґрунтування власної правової позиції щодо обстоювання національних інтересів України, захисту жертв війни та протидії безкарності за міжнародні злочини. Вивчення дисципліни сприяє розвитку здатності моделювати варіанти вирішення складних правових проблем, прогнозувати наслідки їхньої реалізації та здійснювати експертну діяльність у сфері права.

***Summary.*** The working curriculum of the course “Current Issues of International Law” is intended for postgraduate students pursuing the Doctor of Philosophy degree in specialty D8 “Law”. It aims to develop a comprehensive understanding of the functioning of the system of international law and of the international legal mechanisms for countering the aggression of the Russian Federation against Ukraine. The course content comprises three interrelated components: international law and the international legal order in the twenty-first century; the application of international humanitarian law to international armed conflicts; and the international responsibility of States and individuals.

The subject matter includes the structure and sources of international law, crisis phenomena in international law and threats to the international legal order, the system of international justice and the concept of “lawfare”, the principles governing the protection of persons and objects during armed conflict, the legal regimes of prisoners of war and of occupation, and the activities of the International Red Cross and Red Crescent Movement. Particular attention is paid to the grounds and forms of international responsibility of States, the elements of international crimes and the system of international criminal justice. This includes the jurisdiction of the International Criminal Court and the Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine, as well as mechanisms for reparation for damage caused by the aggression.

The cross-sectoral nature of the programme stems from the combination of the theory of international law, the rules of international humanitarian law and international criminal law, and the law

of international responsibility. These are examined in connection with the national legislation of Ukraine and the jurisprudence of international judicial institutions

Mastering the course involves acquiring knowledge of the mechanisms for implementing international law and developing the ability to apply its rules in practice, particularly in the legal characterisation of the crime of aggression, war crimes, crimes against humanity and genocide. The practical orientation of the programme is reinforced through the analysis of cases involving Ukraine before the International Court of Justice, the European Court of Human Rights, international arbitral tribunals and other international institutions. It is further enhanced by developing the skills to substantiate independent legal positions concerning the advancement of Ukraine's national interests, the protection of war victims and the fight against impunity for international crimes. The study of the course contributes to developing the capacity to devise solutions to complex legal problems, anticipate the consequences of their implementation and conduct expert activities in the field of law.

**З М І С Т**


| | | |
|---|---|---|
| 1. | ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ……..……. | 4 |
| 2. | МЕТА ТА ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ . ..... | 5 |
| 3. | СТРУКТУРА КРЕДИТНОГО МОДУЛЯ ..... | 8 |
| 4. | ЗМІСТ ДИСЦИПЛІНИ……..…… | 9 |
| 5. | САМОСТІЙНА РОБОТА ……. | 37 |
| 6. | РЕЙТИНГОВА СИСТЕМА ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ….. | 39 |
| 7. | ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДО ЗАЛІКУ …… | 40 |
| 8. | РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА…..……. | 42 |

## 1. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

<table>
<tr><th>Галузь знань, спеціальність, рівень вищої освіти</th><th>Загальні показники</th><th>Характеристика кредитного модуля</th></tr>
<tr><td>Галузь знань:<br>D «Бізнес, адміністрування та право»</td><td>Назва дисципліни, до якої належить кредитний модуль:<br>«Актуальні проблеми міжнародного права»</td><td>Форма навчання:<br>«Заочна»</td></tr>
<tr><td>Спеціальність:<br>D8 «Право»</td><td>Кількість кредитів ECTS<br>«4»</td><td>Статус кредитного модуля<br>«ІІ Вибіркова компонента»</td></tr>
<tr><td>-</td><td>Кількість модулів:<br>«3»</td><td>Цикл, до якого належить кредитний модуль:<br>«Навчальні дисципліни за напрямом дослідження»</td></tr>
<tr><td></td><td></td><td>Рік підготовки:<br>«2026-2027 н.р.»</td></tr>
<tr><td rowspan="3">Ступінь вищої освіти:<br>«Доктор філософії»</td><td>Загальна кількість годин<br>«120»</td><td>Лекції: «18 год.»<br>Практичні: «18 год.»</td></tr>
<tr><td rowspan="2"></td><td>Самостійна робота аспіранта: «84 год.»</td></tr>
<tr><td>Вид та форма семестрового контролю:<br>«Залік»</td></tr>
</table>

## 2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

1.1. Вивчення дисципліни спрямоване на досягнення:

а) *загальноосвітньої мети*:

– розвиток професійної міжнародно-правової свідомості аспірантів, а також здатності розуміти й застосовувати міжнародно-правові механізми протидії агресії російської федерації проти України.

б) *науково-юридичної мети*:

– здобуття умінь і навичок ефективної імплементації міжнародного права в процесі захисту національних інтересів України в умовах агресії рф;

– формування у здобувачів освіти комплексних знань щодо міжнародно-правових засад захисту жертв міжнародного збройного конфлікту, спричиненого агресією рф проти України, та функціонування національних і міжнародних механізмів притягнення до відповідальності за міжнародні злочини й відновлення прав постраждалих осіб;

– здобуття необхідної науково-методологічної підготовки у сфері функціонування міжнародного правопорядку, яка забезпечує бачення проблем, пов'язаних з імплементацією міжнародно-правових норм, шляхів їх розв'язання, застосовуючи навички творчого (креативного) мислення та самовдосконалення свого професійного рівня;

– формування навичок прийняття рішень щодо вирішення проблем, пов'язаних із застосуванням міжнародного права, опанування навичок формування та обґрунтування власної правової позиції з розумінням особливостей функціонування міжнародно-правової системи;

в) *виховної мети*:

– формування відданості цінностям суверенітету та незалежності України, захисту її національних інтересів, невідчужуваності прав людини, демократії, верховенства права, справедливості й гуманності, примату міжнародного права, а також невідворотності відповідальності за міжнародні злочини.

1.2. Основними завданнями вивчення дисципліни «Актуальні проблеми міжнародного права» є:

– оволодіння знаннями у сфері міжнародного права в умовах загроз та викликів міжнародному правопорядку з боку рф;

– орієнтація в структурі та компонентах міжнародно-правової системи і механізмах імплементації міжнародного права;

– формування навичок застосування норм міжнародного права;

– оволодіння знаннями щодо предметної сфери міжнародного права та міжнародного правосуддя.

Згідно з вимогами освітньо-наукової програми навчальна дисципліна спрямована на формування таких **програмних компетентностей:**

***Загальні компетентності (ЗК) зумовлюють*:**

ЗК01. Здатність генерувати нові ідеї (креативність).

ЗК02. Здатність розробляти наукові проєкти та управляти ними.

ЗК03. Здатність розв'язувати комплексні проблеми на основі системного наукового світогляду, професійної етики та загального культурного кругозору.

ЗК04. Здатність усно і письмово презентувати результати власного наукового дослідження українською та іноземною мовами, глибоко розуміти іншомовні наукові та професійні тексти за напрямом досліджень.

***Спеціальні (фахові) компетентності (СК):***

СК01. Здатність планувати та виконувати оригінальні дослідження, досягати наукових результатів, які створюють нові знання у галузі права та дотичних до неї міждисциплінарних

напрямах і можуть бути опубліковані у провідних наукових виданнях з права та суміжних галузей.

СК02. Здатність застосовувати методи правового і міждисциплінарного дослідження, виявляти їх евристичні можливості та межі, використовувати релевантний дослідницький інструментарій.

СК03. Здатність здійснювати науково-педагогічну діяльність у вищій освіті та проєктах правничої освіти у системі освіти дорослих.

СК04. Здатність виявляти, ставити та вирішувати проблеми дослідницького характеру у сфері права та забезпечувати якість виконуваних досліджень; дотримання права інтелектуальної власності та стандартів академічної доброчесності.

СК05. Здатність моделювати оптимальні варіанти вирішення складних правових проблем, прогнозувати можливі наслідки їх реалізації.

СК06. Здатність здійснювати експертну діяльність у сфері права.

1.3. Згідно з вимогами освітньо-наукової програми аспіранти після засвоєння навчальної дисципліни «Актуальні проблеми міжнародного права» мають:

***знати:***

- роль та значення міжнародного права у сучасному міжнародному правопорядку;
- особливості функціонування міжнародно-правової системи;
- компоненти міжнародно-правової системи, їхню роль у забезпеченні міжнародного правопорядку;
- механізми імплементації міжнародного права;
- кризові явища в міжнародному праві та сучасні загрози міжнародному правопорядку;
- систему сучасного міжнародного правосуддя;
- концепції «*lawfare*» та її застосування Україною в умовах агресії рф;
- категорії та принципи міжнародного гуманітарного права;
- основні механізми захисту осіб та об'єктів в міжнародному гуманітарному праві;
- систему джерел міжнародного гуманітарного права, застосовних в умовах міжнародного збройного конфлікту, спричиненого агресією рф проти України;
- механізми міжнародної відповідальності держави за порушення імперативних норм міжнародного права, зокрема за агресію, геноцид та серйозні порушення міжнародного права;
- міжнародно-правові механізми відшкодування шкоди, завданої агресією рф проти України;
- механізми міжнародно-кримінальної відповідальності індивіда та їх застосування в умовах міжнародного збройного конфлікту, спричиненого агресією рф проти України;
- систему міжнародного кримінального правосуддя та її використання в умовах міжнародного збройного конфлікту, спричиненого агресією рф проти України, з урахуванням набуття Україною статусу держави-учасниці Римського статуту Міжнародного кримінального суду та створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України.

***вміти*** :

- використовувати знання джерел міжнародного права для імплементації його норм та захисту національних інтересів України в умовах агресії рф проти України;
- виявляти проблеми в національній правовій системі, пов'язані з невідповідністю нормам міжнародного права та усувати їх;
- орієнтуватися у системі міжнародного права, його джерелах та органах міжнародного правосуддя;
- застосовувати норми міжнародного права у практичній діяльності, зокрема під час міжнародного збройного конфлікту, спричиненого агресією рф проти України, та під

час кваліфікації злочину агресії, воєнних злочинів, злочинів проти людяності та злочину геноциду;

***досвід:***

- здатність визначати та застосовувати джерела міжнародного права для захисту національних інтересів України, прав жертв міжнародних злочинів і протидії безкарності за їх вчинення;

Згідно з вимогами освітньо-наукової програми навчальна дисципліна спрямована на формування таких **програмних результатів навчання**:

ПРН01. Мати передові концептуальні та методологічні знання у сфері права і на межі предметних галузей, а також дослідницькі навички, достатні для проведення наукових і прикладних досліджень, отримання нових знань та здійснення інновацій.

ПРН02. Вільно презентувати та обговорювати з фахівцями і нефахівцями результати досліджень, наукові та прикладні проблеми права державною та іноземною мовами, оприлюднювати результати досліджень у наукових публікаціях у провідних наукових виданнях.

ПРН03. Застосовувати у фаховій діяльності знання та розуміння системи права, історії світової та української правової думки, сучасної правової доктрини, а також основних напрямів та провідних тенденцій у розвитку права.

ПРН04. Формулювати і перевіряти гіпотези; використовувати для обґрунтування висновків належні аргументи, зокрема, результати теоретичного аналізу, прикладних досліджень, наявні наукові джерела; аналізувати досліджувану проблему з урахуванням широкого правового та загальносоціального контекстів.

ПРН05. Планувати і виконувати теоретичні та прикладні дослідження з права та дотичних міждисциплінарних напрямів з використанням сучасного наукового інструментарію, критично аналізувати результати власних досліджень і результати інших дослідників у контексті усього комплексу передових концептуальних і методологічних знань щодо досліджуваної проблеми з дотриманням стандартів академічної та професійної етики.

ПРН06. Розуміти загальні принципи та методи юридичної науки, а також методологію наукових досліджень, застосувати їх у власних дослідженнях у сфері права та у викладацькій практиці.

ПРН08. Розробляти, реалізовувати та здійснювати управління науковими та інноваційними проєктами, які дають можливість створювати законопроєктну та правозастосовну практику і розв’язувати значущі наукові та прикладні правові проблеми з урахуванням етичних, соціально-управлінських, соціально-економічних, екологічних та духовно-культурних аспектів, забезпечувати реєстрацію прав інтелектуальної власності щодо наукових результатів.

ПРН09. Організовувати і здійснювати освітній процес у сфері права на різних рівнях вищої освіти, його наукове, навчально-методичне та нормативне забезпечення, застосувати ефективні методики викладання навчальних дисциплін.

ПРН10. Готувати правові висновки, пропозиції та рекомендації за результатами правового дослідження.

ПРН11. Здійснювати доктринальне тлумачення норм національного, міжнародного та права Європейського Союзу, здійснювати порівняльний аналіз правових явищ та процесів у різних правових системах.

❑ Лекції викладаються із застосуванням мультимедійних засобів навчання.

## 3. СТРУКТУРА КРЕДИТНОГО МОДУЛЯ

| № п/п | Найменування модулів | Розподіл годин за видами занять | | | |
|---|---|---|---|---|---|
| | | Всього | Лекції | Практ. занят. | Сам. робота |
| 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | 6 |
| | **Заліковий модуль 1. Міжнародне право та міжнародний правопорядок в XXI ст.** | | | | |
| 1. | **Модуль 1.** Міжнародно-правова система та її вплив на міжнародний правопорядок | 6 | 1 | 1 | 4 |
| 2. | **Модуль 2.** Кризові явища в міжнародному праві та сучасні загрози міжнародному правопорядку | 7 | 1 | 1 | 5 |
| 3. | **Модуль 3.** Міжнародне правосуддя та міжнародний правопорядок | 6 | 1 | 1 | 4 |
| 4. | **Модуль 4.** Концепція «*lawfare*» та її застосування Україною в умовах агресії рф | 8 | 1 | 1 | 6 |
| | **Всього:** | **27** | **4** | **4** | **19** |
| | **Заліковий модуль 2. Застосування міжнародного гуманітарного права** | | | | |
| 5. | **Модуль 1.** Філософія та принципи міжнародного гуманітарного права | 11 | 2 | 2 | 7 |
| 6. | **Модуль 2.** Захист осіб та об’єктів в міжнародному гуманітарному праві | 13 | 2 | 2 | 9 |
| 7. | **Модуль 3.** Основні гарантії щодо поводження з військовополоненими та особливості їх реалізації | 13 | 2 | 2 | 9 |
| 8. | **Модуль 4.** Режим воєнної окупації | 14 | 2 | 2 | 10 |
| 9. | **Модуль 5.** Роль компонентів Міжнародного Руху Червоного Хреста та Червоного Півмісяця у подоланні гуманітарних наслідків збройного конфлікту | 14 | 2 | 2 | 10 |
| | **Всього:** | **65** | **10** | **10** | **45** |
| | **Заліковий модуль 3. Міжнародна відповідальність держави та індивіда** | | | | |
| 10. | **Модуль 1.** Міжнародна відповідальність держави за порушення імперативних норм міжнародного права | 8 | 1 | 1 | 6 |
| 11. | **Модуль 2.** Міжнародна кримінальна відповідальність фізичних осіб та її реалізація у зв'язку з агресією рф проти України | 9 | 1 | 1 | 7 |
| 12. | **Модуль 3.** Система міжнародного кримінального правосуддя та механізми притягнення до відповідальності за міжнародні злочини, вчинені у зв'язку з агресією рф проти України | 11 | 2 | 2 | 7 |
| | **Всього:** | **28** | **4** | **4** | **20** |
| | **Разом:** | **120** | **18** | **18** | **84** |

## 4. ЗМІСТ ДИСЦИПЛІНИ

## ЗАЛІКОВИЙ МОДУЛЬ № 1. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ТА МІЖНАРОДНИЙ ПРАВОПОРЯДОК В XXI СТ.

### Модуль 1. Міжнародно-правова система та її вплив на міжнародний правопорядок

Співвідношення міжнародно-правової системи з національними правовими системами.

Основні компоненти міжнародно-правової системи. Роль держави в міжнародно-правовій системі. Місце і роль міжнародного права в регулюванні міжнародних відносин та забезпеченні міжнародного правопорядку. Природа, сутність і склад міжнародних правовідносин.

Поняття системи і структури міжнародного права. Тенденції розвитку системи міжнародного права. Особливості джерел міжнародного права. Роль і значення основних принципів міжнародного права. Суб'єктна, просторова та предметна сфери дії міжнародного права. Поняття і сутність проблеми фрагментації міжнародного права.

**Методичні вказівки до вивчення модуля 1**

Опанування змісту цього модуля варто розпочати з усвідомлення того, що існують три види систем права: національні, притаманні державам; міжнародна; інтеграційні. Будь-яка правова система охоплює чотири компоненти: систему права (норми, інститути, галузі); інституції, які забезпечують функціонування правової системи; правопорядок; правову свідомість та правову культуру.

Міжнародно-правова система охоплює систему міжнародного права (міжнародно-правові норми, інститути, галузі), міжнародні органи та організації, міжнародні правовідносини та міжнародно-правову свідомість. Взаємодія всіх компонентів міжнародно-правової системи забезпечує міжнародний правопорядок та міжнародну законність.

Важливо усвідомлювати, що міжнародне право є самостійною системою права, що складається з юридично обов'язкових принципів і норм, які регулюють відносини між державами та іншими суб'єктами міжнародного права з метою забезпечення мирного співіснування та міжнародного співробітництва.

Використовуючи знання, набуті під час вивчення поняття та змісту міжнародно-правових категорій, аспірантам слід сприймати міжнародне право як горизонтальну систему права, засновану на рівності й незалежності її суб'єктів. У цьому полягає головна специфіка міжнародного права, його істотна відмінність від національного права. Суб'єкти міжнародного права є не тільки носіями прав та обов'язків, а й створюють, здійснюють та самостійно контролюють реалізацію міжнародно-правових норм. У міжнародному праві відсутній будь-який наддержавний орган міжнародної правотворчості та примусу.

Вивчаючи основні принципи міжнародного права, аспірантам необхідно звернути увагу на те, що особливістю сучасного міжнародного права є наявність імперативних норм міжнародного права (jus cogens), які є обов'язковими для суб'єктів міжнародного права незалежно від того, погодилися вони на створення та існування цих норм чи ні. Під час опрацювання цього питання доцільно використати Проєкт висновків щодо ідентифікації та правових наслідків імперативних норм загального міжнародного права (jus cogens), ухвалений Комісією міжнародного права ООН у 2022 році.

Питання юридичної сили міжнародного права виникає через відсутність примусу до виконання його норм. Проблема обов'язкової сили міжнародного права пов'язана з поглядами на його природу. Прихильники школи природного права вбачають джерело обов'язкової сили у законах природи, людському розумі або ж божественній силі. Представники позитивістської школи джерелом обов'язкової сили міжнародного права вважають угоду держав.

Сутність міжнародного права полягає в узгодженні воль держав, згоді міжнародного співтовариства в цілому на добросовісне виконання зобов'язань за міжнародним правом.

Суб'єктна сфера дії міжнародного права охоплює держави, міжнародні міжурядові організації, нації та народи, що борються за національне визволення, та державоподібні утворення. Предметна сфера дії міжнародного права охоплює коло міжнародних (міждержавних) відносин, що підпадають під його регулювання.

Опрацьовуючи проблему фрагментації міжнародного права, доцільно звернутися до доповіді Дослідницької групи Комісії міжнародного права ООН «Фрагментація міжнародного права: труднощі, що виникають внаслідок диверсифікації та розширення сфери міжнародного права» (2006 р., завершена під головуванням М. Коскенніємі).

Дотримання цих рекомендацій сприятиме опануванню аспірантами знань про функціонування міжнародного права та створить сприятливі умови для розширення світогляду і формування професійної міжнародної правосвідомості.

**Питання:**

1. Компоненти міжнародно-правової системи
2. Структура системи міжнародного права
3. Сутність міжнародного права
4. Значення основних принципів міжнародного права
5. Особливості норм міжнародного права
6. Суб’єктна, просторова та предметна сфера дії міжнародного права
7. Фрагментація міжнародного права
8. Міжнародно-правове регулювання та міжнародний правопорядок

**Рекомендована література:** [12, 23, 30, 32, 40, 73–78, 84–86, 106, 118, 119, 125, 126]

## Модуль 2. Кризові явища в міжнародному праві та сучасні загрози міжнародному правопорядку

Поняття та сутність міжнародного правопорядку. Поняття міжнародної законності. Співвідношення міжнародної законності та міжнародного правопорядку. Панування міжнародного права у міжнародних відносинах.

Поняття кризи соціальних систем. Кризові явища в міжнародному праві. Нігілістичне ставлення до міжнародного права. Співвідношення кризи міжнародного права та кризи міжнародних відносин.

Сучасні загрози міжнародному правопорядку. Агресія рф як загроза міжнародному правопорядку.

### Методичні вказівки до вивчення модуля 2

Беручись до вивчення теми, важливо визначити зміст категорії «міжнародний правопорядок». Міжнародний правопорядок є станом фактичної впорядкованості міжнародних відносин, який відображає реальне, практичне здійснення вимог міжнародної законності та міжнародного права. Він характеризується єдністю, організованістю, злагодженістю і сталістю міжнародних відносин. Міжнародному правопорядку притаманні визначеність змісту міжнародних відносин, узгодженість, гармонійність, забезпеченість та системність міжнародних правовідносин, а водночас динамізм і можливість цілеспрямованих змін.

Міжнародне право є передумовою міжнародного правопорядку. Міжнародне право надає міжнародному правопорядку юридичні характеристики (властивості). Система міжнародного права визначає систему міжнародного правопорядку.

Міжнародний порядок може мати як правовий, так і неправовий характер. Неправова частина міжнародного порядку є основою функціонування інших систем управління (крім міжнародного права) у міжнародних відносинах. Отже, міжнародний правопорядок є лише частиною міжнародного порядку.

Слід мати на увазі, що в міжнародному праві існують кризові явища, які становлять загрозу сучасному міжнародному правопорядку. Під кризою в соціальних науках розуміють

гостру форму прояву соціальних суперечностей, яка робить неможливим стабільний, стійкий розвиток суспільства або його важливих підсистем.

Розглядаючи право загалом і міжнародне право зокрема як нормативні підсистеми соціальної системи (системи міжнародних відносин), зазначимо, що криза нормативної підсистеми наявна у випадку відсутності стабільності і стійкості саме в межах цієї підсистеми, тобто міжнародного права. Що стосується міжнародного права, то після Другої світової війни воно загалом є відносно стабільною міжнародно-правовою системою, яка має стійку тенденцію до вдосконалення та розвитку. Наявність кризи міжнародного права саме в період світових війн тільки підтверджує її загальне визначення як стану дезорганізації системи, зокрема системи міжнародного права, та неможливості виконувати свої функції.

Кризу сучасного міжнародного права найчастіше ототожнюють із неспроможністю міжнародного права врегулювати кризові явища в міжнародних відносинах, що, на нашу думку, рівнозначно його повній неефективності. З огляду на це виникає питання про відповідність міжнародного права міжнародним відносинам і про можливість їх урегулювати.

Розглядаючи міжнародне право із застосуванням системно-структурного підходу, аспіранту слід зважити на те, що міжнародне право є лише одним із нормативних регуляторів міжнародних відносин, найефективнішим, але не абсолютним. Абсолютизація міжнародного права та його ефективності суперечить як природі міжнародних відносин, так і природі самого міжнародного права, яке є результатом компромісу, узгодженої волі держав, що свідчить про вже наявні суперечності.

Вивчаючи роль міжнародного права в міжнародних відносинах, слід мати на увазі, що головна причина нівелювання його значення та сприйняття міжнародно-правового порядку як такого, що перебуває у стані «хронічної кризи», полягає в ототожненні міжнародного права з міжнародними відносинами загалом. Спроби покласти на міжнародне право відповідальність за всі недоліки існуючої міжнародної системи, з одного боку, та нерозуміння принципових відмінностей між міжнародним і внутрішньодержавним правом, з іншого, призводять до оцінювання міжнародного права за критеріями, характерними для національних правових систем. Хоча міжнародне та внутрішньодержавне право безперечно належать до нормативно-правових явищ і мають спільну регулятивну природу, вони істотно відрізняються за своєю сутністю, джерелами формування, механізмами функціонування та способами забезпечення виконання правових норм. Тому застосування до міжнародного права критеріїв, вироблених для внутрішньодержавного права, неминуче призводить до хибних висновків щодо його ефективності та ролі в регулюванні міжнародних відносин.

Більшість юристів визнають аксіомою існування сучасного міжнародного права, яке виникло після Другої світової війни та уособлює новий період у розвитку міжнародного права. Однак за цей період світ пережив значну кількість глобальних і регіональних криз, перебував на порозі ядерної війни в період Карибської кризи, і при цьому міжнародне право досить ефективно виконувало свою роль регулятора міжнародних відносин у межах, визначених цими відносинами. Вимагати від міжнародного права більшого означає ігнорувати його договірну природу, його похідний від міжнародних відносин характер, ту особливість, яка принципово відрізняє міжнародне право від внутрішньодержавного права. Водночас у другій половині XX ст. міжнародне право значною мірою еволюціонувало й набуло ефективніших механізмів запобігання порушенням, зокрема системи міжнародного правосуддя та міжнародної кримінальної юстиції.

Важлива функція міжнародного права полягає в тому, що воно є індикатором неправомірної поведінки. Саме закріплення основоположних принципів міжнародного права та елементів міжнародних злочинів свідчить про його цивілізаційну цінність.

Якщо міжнародне право в якийсь момент перебуває у кризі, то логічно припустити наявність у нього докризового стану, тобто «золотої доби» міжнародного права. Підхід, згідно з яким міжнародне право перебуває у кризі тому, що воно менш ефективне, а точніше, інше, ніж національне право, є безпідставним: за такою логікою цивільне право перебуває у кризі порівняно з кримінальним тощо.

Тобто критерії ефективності в міжнародному праві особливі, і говорити про кризові явища в ньому можна або в ретроспективі, або порівнюючи окремі галузі та інститути з використанням методології визначення ефективності саме міжнародно-правових явищ. Ми не можемо погодитися з тезою, що в ситуації гострої міжнародної кризи міжнародне право відходить на задній план. Навпаки, воно стає тим «останнім шансом», за яким настають хаос і беззаконня: inter arma silent leges. Однак і на випадок війни існують застосовні норми міжнародного права, а саме міжнародного гуманітарного права, порушення яких тягне за собою міжнародно-правову і міжнародну кримінальну відповідальність фізичних осіб.

Агресія РФ проти України наочно продемонструвала як вразливість сучасного міжнародного правопорядку. Зокрема, через застосування рф права вето РБ ООН 25 лютого 2022 року не змогла ухвалити резолюцію із засудженням акту агресії проти України. Це вкотре засвідчило обмеженість механізмів колективної безпеки ООН у випадках, коли постійний член РБ ООН є агресором. З іншого боку, міжнародне співтовариство продемонструвало здатність адаптуватися до таких викликів. Зокрема, резолюцією ГА ООН 76/262 від 26 квітня 2022 року було запроваджено механізм, відповідно до якого Голова ГА ООН скликає офіційне засідання ГА ООН протягом десяти робочих днів після кожного застосування права вето в РБ ООН для обговорення відповідної ситуації. Цей механізм спрямований на посилення підзвітності постійних членів РБ ООН та забезпечення належного реагування ООН на загрози міжнародному миру і безпеці.

Водночас відповідно до резолюції РБ ООН 2623 (2022) було скликано одинадцяту надзвичайну спеціальну сесію ГА ООН. У резолюції ES-11/1 «Агресія проти України» від 2 березня 2022 року ГА ООН рішуче засудила агресію рф проти України як порушення статті 2 (4) Статуту ООН та вимагала негайного, повного і безумовного виведення збройних сил рф з території України в межах її міжнародно визнаних кордонів. У резолюції ES-11/4 «Територіальна цілісність України: захист принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй» від 12 жовтня 2022 року ГА ООН визнала незаконними та такими, що не мають юридичної сили, спроби анексії українських територій. Резолюцією ES-11/5 «Сприяння здійсненню правового захисту і відшкодування шкоди у зв'язку з агресією проти України» від 14 листопада 2022 року ГА ООН визнала необхідність створення міжнародного механізму відшкодування шкоди та рекомендувала створити міжнародний реєстр збитків.

У резолюції ES-11/6 «Принципи Статуту Організації Об'єднаних Націй, що лежать в основі всеосяжного, справедливого і тривалого миру в Україні» від 23 лютого 2023 року ГА ООН підтвердила відданість суверенітету, незалежності, єдності та територіальній цілісності України в її міжнародно визнаних кордонах і наголосила, що мир має ґрунтуватися на принципах Статуту ООН. 24 лютого 2025 року, у третю річницю повномасштабного вторгнення, ГА ООН ухвалила дві резолюції. Перша з них, ES-11/7 «Сприяння всеосяжному, справедливому і тривалому миру в Україні»; друга, ES-11/8 «Шлях до миру», була ухвалена з поправками до проєкту, внесеного Сполученими Штатами Америки. 3 грудня 2025 року в межах одинадцятої надзвичайної спеціальної сесії ГА ООН ухвалила резолюцію ES-11/9 «Повернення українських дітей». У ній ГА ООН вимагала від рф негайного, безпечного й безумовного повернення українських дітей, незаконно депортованих або переміщених. 24 лютого 2026 року, у четверту річницю повномасштабного вторгнення, ГА ООН ухвалила резолюцію «Підтримка тривалого миру в Україні». У ній Асамблея закликала до негайного, повного і безумовного припинення вогню, звільнення всіх незаконно утримуваних осіб і повернення інтернованих та примусово переміщених або депортованих цивільних осіб, включно з дітьми.

Аналізуючи ці процеси, аспірантам варто звернути увагу на те, що кризові явища в діяльності окремих інституцій (насамперед РБ ООН) не означають кризи міжнародного права як такого: саме норми міжнародного права дали змогу кваліфікувати дії рф як агресію, а міжнародній спільноті запровадити механізми відповідальності держави-агресора та її представників.

Саме інституційні механізми пошуку шляхів розв'язання кризи, втілені в тих чи інших правових формах, є запорукою значущості міжнародного права. Його базові положення є орієнтирами пошуку рішень у встановлених міжнародним правом межах правомірності. Тому під час опрацювання матеріалу навчального модуля ці наріжні положення не повинні залишатися поза увагою аспірантів.

**Питання:**

1. «Міжнародний правопорядок» та «міжнародна законність» у системі міжнародно-правових категорій
2. Гарантія міжнародної законності
3. Концепція панування права у міжнародних відносинах
4. Кризові явища в міжнародному праві
5. Вплив світових війн на міжнародний правопорядок
6. Сучасні загрози міжнародному правопорядку
7. Агресія рф проти України та міжнародний правопорядок
8. Механізми реагування ООН на агресію рф проти України

**Рекомендована література:** [23, 25, 52, 67, 83, 88, 89, 93, 103, 119, 121, 125, 126]

## Модуль 3. Міжнародне правосуддя та міжнародний правопорядок

Загальна характеристика системи міжнародного правосуддя. Становлення системи міжнародного правосуддя. Система міжнародного правосуддя та сучасний міжнародний правопорядок.

Види міжнародних судових установ. Загальні, спеціалізовані та регіональні міжнародні судові установи.

Юрисдикція міжнародних судових установ. Принципи діяльності міжнародних судових установ.

Вплив рішень міжнародних судових установ на міжнародний правопорядок. Захист національних інтересів України у міжнародних судових установах.

### Методичні вказівки до вивчення модуля 3

Слід мати на увазі, що система міжнародного правосуддя складається з окремих, незалежних один від одного міжнародних судів або арбітражів. Суд діє постійно, тоді як арбітраж утворюється для розгляду конкретної справи, і склад арбітрів у ньому щоразу новий.

Можна виокремити декілька груп міжнародних судів.

Першу групу становлять класичні міждержавні суди, які розглядають спори між державами. Спір між державами щодо дотримання, використання та застосування норм міжнародного права є класичним міжнародним спором.

До цієї групи належать такі міжнародні суди та трибунали: Міжнародний Суд ООН (МС ООН); Міжнародний трибунал з морського права; Арбітражний трибунал, створений відповідно до Додатка VII до Конвенції ООН з морського права; Орган з вирішення спорів Світової організації торгівлі (СОТ).

Нині значна кількість міжнародних судів та арбітражів здійснює розгляд або вже ухвалила рішення у міждержавних спорах України проти рф. Ці провадження охоплюють питання відповідальності рф за порушення заборони агресії, фінансування тероризму, расову дискримінацію, порушення прав людини, незаконне захоплення державного майна та інші міжнародно-протиправні діяння.

Міждержавні справи вирішує також Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ), адже, крім індивідуальних заяв, до його компетенції належать і заяви держав щодо порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Зокрема, у міждержавній справі «Україна та Нідерланди проти Росії» Велика палата Європейського суду з прав людини 25

січня 2023 року ухвалила рішення щодо прийнятності заяв, а 9 липня 2025 року ухвалила рішення по суті справи.

Другу групу становлять міжнародні суди з прав людини. Таких судів три, і всі вони діють на регіональному рівні та розглядають заяви індивідів проти держав: Європейський, Міжамериканський та Африканський суди з прав людини. В ЄСПЛ, крім міждержавних справ між Україною та рф, розглядаються численні індивідуальні заяви у контексті міжнародного збройного конфлікту, спричиненого агресією рф проти України. Ці заяви подано або проти України, або проти рф, або проти обох держав.

Також варто пам'ятати, що рф була виключена з Ради Європи 16 березня 2022 р., а 16 вересня 2022 р. перестала бути стороною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Водночас ЄСПЛ зберігає юрисдикцію щодо заяв стосовно дій чи бездіяльності рф, які мали місце до 16 вересня 2022 р., і продовжує їх розгляд.

Третю групу становлять міжнародні кримінальні суди та трибунали. Вони створюються для притягнення індивідів до міжнародної кримінальної відповідальності. Таких установ було п'ять: Міжнародний військовий трибунал (Нюрнберзький трибунал); Міжнародний військовий трибунал для Далекого Сходу, також відомий як Токійський трибунал; Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії; Міжнародний кримінальний трибунал щодо Руанди та нині діючий Міжнародний кримінальний суд. Усі вони створювалися на різній правовій основі, проте мали спільну мету та юрисдикцію щодо міжнародних злочинів. Перші чотири були тимчасовими й створювалися щодо конкретних ситуацій, тоді як п'ятий є постійним, і його юрисдикція поширюється на злочини, які можуть бути вчинені в майбутньому.

Міжнародний кримінальний суд створено на основі Римського статуту, ухваленого у 1998 році на дипломатичній конференції в Римі.

Окрему нову модель міжнародного кримінального правосуддя становить Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України, правовою основою якого є Угода між Україною та Радою Європи про заснування Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України, підписана 25 червня 2025 року.

Ще одну групу становлять так звані змішані, або гібридні, суди. Це суди, які поєднують національні та міжнародні елементи в механізмі створення, складі суддів і прокурорів та застосовному законодавстві. Прикладами є Надзвичайні палати в судах Камбоджі, Спеціальний суд для Сьєрра-Леоне, Спеціалізовані палати Косова. Усі вони різні, проте мають змішаний, або інтернаціоналізований, характер.

Міжнародні суди розглядають спори та провадження, пов'язані з агресією рф проти України. У МС ООН Україна ініціювала проти рф дві справи.

Перша справа, «Застосування Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму та Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (Україна проти Російської Федерації)», стосується подій на сході України та в тимчасово окупованому Криму. 19 квітня 2017 року Міжнародний Суд ООН ухвалив наказ про тимчасові заходи за Конвенцією про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, 8 листопада 2019 року рішенням щодо попередніх заперечень підтвердив свою юрисдикцію щодо вимог України за обома конвенціями, а 31 січня 2024 року ухвалив рішення по суті справи. Суд установив порушення рф пункту 1 статті 9 Конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму у зв'язку з невиконанням обов'язку належним чином розслідувати повідомлення про можливі злочини фінансування тероризму, а також статей 2(1)(a) і 5(e)(v) Конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації у зв'язку з обмеженням доступу до освіти українською мовою в Криму після 2014 року. Розгляд цієї справи тривав з 16 січня 2017 р. до 31 січня 2024 р., тобто сім років. Таку тривалість зумовили кілька причин: по-перше, особливості процедури (на підготовку письмових документів сторонам надається по кілька місяців, а кожна сторона подає кілька таких документів); по-друге, значний обсяг доказів; по-третє, необхідність обґрунтування юрисдикції на окремій стадії провадження. Ці чинники пояснюють і загальну тривалість розгляду справ у міжнародних судах.

Друга справа, «Звинувачення в геноциді відповідно до Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (Україна проти Російської Федерації)». 16 березня 2022 року Міжнародний Суд ООН ухвалив Наказ про тимчасові заходи, зобов'язавши рф негайно призупинити військові операції, розпочаті 24 лютого 2022 року на території України. Цей Наказ став безпрецедентним з огляду на предмет спору та зміст призначених заходів. У рішенні щодо попередніх заперечень від 2 лютого 2024 року Суд визнав свою юрисдикцію щодо вимоги України про встановлення відсутності підстав для тверджень рф про вчинення Україною геноциду на території Донецької та Луганської областей, відхиливши інші вимоги. Ця справа ілюструє як можливості, так і межі міжнародного судового захисту в умовах агресії, що триває.

ЄСПЛ також розглядає декілька міждержавних справ між Україною та рф, які стосуються як тимчасово окупованого Криму, так і тимчасово окупованих територій на сході України, а також подій після 24 лютого 2022 р. 25 червня 2024 р. Велика палата ЄСПЛ ухвалила рішення у справі «Україна проти Росії (щодо Криму)», встановивши, що рф систематично порушувала низку прав, гарантованих Конвенцією. 9 липня 2025 р. Велика палата ухвалила рішення у справі «Україна та Нідерланди проти Росії», встановивши систематичні порушення Конвенції у зв'язку з конфліктом у період з 11 травня 2014 р. до 16 вересня 2022 р., включно зі збиттям літака рейсу MH17. Після 24 лютого 2022 р. Україна також звернулася до ЄСПЛ щодо порушень рф Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. У заяві йдеться про масові та серйозні порушення прав людини, вчинені рф під час воєнних дій на території України. Заява стосується «кричущих» порушень рф прав людини на початковому етапі російського вторгнення, з 24 лютого до 7 квітня 2022 р.

У межах процедур, передбачених Конвенцією ООН з морського права 1982 р., Україна ініціювала дві справи. У справі «Спір щодо прав прибережної держави в Чорному морі, Азовському морі та Керченській протоці (Україна проти Російської Федерації)» Арбітражний трибунал, утворений відповідно до Додатка VII до Конвенції, у рішенні від 22 квітня 2026 р. встановив порушення рф обов'язків щодо оцінки впливу на морське середовище, оприлюднення її результатів і співробітництва у сфері захисту морського середовища у зв'язку з будівництвом Керченського мосту, прокладанням кабелів і газопроводів, водночас відхиливши інші вимоги України, зокрема щодо навігації в Керченській протоці. У справі «Затримання трьох українських військових кораблів (Україна проти Російської Федерації)» Міжнародний трибунал з морського права 25 травня 2019 р. ухвалив наказ про тимчасові заходи, зобов'язавши рф звільнити кораблі та 24 військовослужбовців.

В Органі з вирішення спорів СОТ розглядалися, зокрема, справи «Росія – заходи щодо транзиту» (DS512) і «Росія – заходи, що впливають на імпорт залізничного обладнання та його частин» (DS499). У справі DS512 група експертів у 2019 р. уперше розтлумачила виняток з міркувань безпеки, передбачений статтею XXI ГАТТ 1994.

**Питання:**

1. Етапи розвитку системи міжнародного правосуддя
2. Класифікація міжнародних судів та трибуналів
3. Судочинство у Міжнародному Суді ООН
4. Система та юрисдикція міжнародних кримінальних судів та трибуналів
5. Система та юрисдикція міжнародних судів з прав людини
6. Справи України проти рф у МС ООН
7. Справи України проти рф у Арбітражних трибуналах, створених за Додатком VII Конвенції ООН з морського права 1982 р.
8. Справи України проти рф в Органі з вирішення спорів СОТ
9. Справи України проти рф в Європейському суді з прав людини
10. Справи проти рф за позовами українських інвесторів у міжнародних інвестиційних та комерційних арбітражах
11. Проблема юрисдикційного імунітету рф у національних судах

**Рекомендована література:** [23, 26, 27, 29, 37, 41, 45, 60, 82, 90, 114, 115, 120, 129–132, 135].

## Модуль 4. Концепція «*lawfare*» та її застосування Україною в умовах агресії рф

Концепція «правової війни» («lawfare»). Види «lawfare». Мета «lawfare». Засоби «lawfare». Значення та необхідність «lawfare». Застосування «lawfare» Україною під час агресії рф.

Аналіз звернень України до Міжнародного Суду ООН. Аналіз звернень України до механізмів, передбачених Конвенцією ООН з морського права 1982 р. Аналіз звернень України до Органу з вирішення спорів Світової організації торгівлі. Аналіз звернень України до Європейського суду з прав людини. Аналіз розслідування Міжнародним кримінальним судом ситуації в Україні. Міжнародний інвестиційний арбітраж як засіб «lawfare» між Україною та рф. «Lawfare» проти рф у національних судах України. «Lawfare» проти рф у національних судах третіх держав.

### Методичні вказівки до вивчення модуля 4

Вивчаючи зміст цієї теми, варто знати, що «lawfare» («правова війна») є цілеспрямованим використанням правових систем та інституцій для досягнення військових та політичних цілей. Зокрема, «lawfare» є невід'ємною рисою протидії агресії рф проти України. Україна ініціювала провадження в МС ООН, Європейському суді з прав людини, в арбітражних трибуналах, утворених відповідно до Конвенції ООН з морського права, в Органі з вирішення спорів СОТ; з 2 березня 2022 р. триває розслідування Міжнародного кримінального суду. До інструментів «lawfare» належать також запровадження санкційних механізмів, створення Реєстру збитків, завданих агресією рф проти України, підписання Конвенції про створення Міжнародної компенсаційної комісії для України та Угоди між Україною та Радою Європи про заснування Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України.

Ця стратегія «lawfare» дала змогу посилити міжнародно-правову обґрунтованість заяв і вимог України щодо протиправності дій рф за міжнародним правом, делегітимізувати дії рф та її військово-політичне керівництво, юридично обґрунтувати запровадження санкційних механізмів, забезпечити правове підґрунтя для підтримки з боку партнерів, завдати політичної та економічної шкоди рф.

Використання Україною міжнародно-правових інструментів для протидії агресії рф та притягнення рф до міжнародної відповідальності матиме значний вплив на розвиток доктрини і практики «lawfare», на перспективи використання міжнародно-правових інструментів для протистояння агресії та на подальший розвиток міжнародного права.

Застосування окремих міжнародно-правових інструментів під час війни не є новим явищем у міжнародних відносинах. Однак сучасна концепція «lawfare» сформувалася вже на початку XXI століття. У 2001 році полковник Військово-повітряних сил США Чарльз Данлап (Charles J. Dunlap Jr.) висловив припущення, що право дедалі більше використовуватиметься як інструмент ведення війни, та запровадив термін «lawfare» в американську правову і військово-політичну доктрину. У ранніх роботах Данлапа одним із ключових прикладів такого явища було використання «живих щитів» недержавними збройними формуваннями проти коаліційних сил на чолі зі Сполученими Штатами в Іраку та Афганістані. На його думку, подібні дії були спрямовані на маніпулювання нормами міжнародного гуманітарного права з метою обмеження свободи дій противника та отримання військової або політичної переваги.

Через двадцять років, визнаючи, що застосування «lawfare» стало більш витонченим і поширеним, Джилл Голдензіл визначила «lawfare» як цілеспрямоване використання права проти конкретного супротивника з метою досягнення конкретної стратегічної, оперативної чи тактичної мети, послаблення легітимності конкретних стратегічних, оперативних чи тактичних цілей супротивника або посилення легітимності власних дій.

Вивчаючи роль «lawfare» в міжнародних відносинах, слід мати на увазі, що тактика української «lawfare» охоплює юридичну, психологічну та інформаційну сфери війни, що розгортається далеко за межами поля бою. Український трикомпонентний підхід до судових механізмів використовує міжнародне право, міжнародне приватне право та національні системи правосуддя для притягнення рф до міжнародної відповідальності за порушення норм міжнародного права щодо України, а представників росії до кримінальної відповідальності за міжнародні злочини.

Кожне рішення, ухвалене на користь України міжнародними судовими та квазісудовими інституціями, формує важливий правовий прецедент і створює нормативну основу для подальших юридичних та дипломатичних кроків. Розслідування міжнародних злочинів, що тривають, зокрема в межах діяльності Міжнародного кримінального суду, сприяють посиленню індивідуальної кримінальної відповідальності та можуть мати стримувальний ефект щодо вчинення нових порушень міжнародного права. Розвиток національних і міжнародних правових механізмів відповідальності підриває спроби легітимації агресії та створює додаткові підстави для застосування міжнародних санкцій, контрзаходів та інших форм міжнародно-правової відповідальності рф і причетних посадових осіб.

Українська стратегія використання міжнародно-правових механізмів має потенціал забезпечити не лише політичні та правові, а й матеріальні результати. Показовим прикладом є справа № 2017-16, у якій Арбітражний трибунал, утворений під егідою Постійної палати третейського суду, 12 квітня 2023 року присудив НАК «Нафтогаз України» близько 5 млрд доларів США компенсації за активи, втрачені внаслідок окупації Криму. Навіть якщо рф відмовляється добровільно виконувати такі рішення, вони можуть бути підставою для примусового стягнення за рахунок російських активів, розташованих у третіх державах.

Міжнародно-правові механізми також формують підґрунтя для майбутньої системи репарацій за шкоду, завдану агресією проти України. Важливим елементом цієї системи став Реєстр збитків для України, створений у 2023 році, який здійснює прийом і реєстрацію заяв про завдану шкоду. Подальший розгляд таких заяв та ухвалення рішень щодо компенсації має здійснювати Міжнародна комісія з розгляду вимог для України як складова міжнародного компенсаційного механізму. На відміну від санкційних заходів, які спрямовані насамперед на політичний та економічний тиск на державу-порушника, міжнародні судові та компенсаційні механізми покликані забезпечити відшкодування шкоди конкретним особам, громадам, підприємствам і державі, які постраждали внаслідок агресії рф.

Важливим напрямом реалізації концепції «lawfare» є провадження в національних судах України. У постанові від 14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/19 Верховний Суд дійшов висновку, що рф не може посилатися на юрисдикційний імунітет у справах про відшкодування шкоди, завданої внаслідок її збройної агресії проти України. Ця правова позиція стала основою для формування подальшої національної судової практики щодо притягнення рф до відповідальності та стягнення завданих збитків. Водночас питання співвідношення юрисдикційного імунітету держави та імунітету державної власності рф залишається одним із найбільш складних. Особливої актуальності воно набуло в контексті можливого використання знерухомлених російських суверенних активів, розміщених у третіх державах, для забезпечення відшкодування шкоди, завданої агресією проти України. Відсутність усталеної міжнародної практики щодо примусового звернення стягнення на такі активи обумовлює необхідність подальшого розвитку відповідних міжнародно-правових і національно-правових механізмів компенсації.

Розглядаючи міжнародне право крізь призму системно-структурного підходу, аспіранту слід ураховувати, що концепція «lawfare» (використання правових засобів для досягнення стратегічних цілей у конфлікті) дедалі більше набуває ознак самостійного інструменту міждержавного протиборства.

Український досвід протидії агресії рф свідчить про зростання ролі міжнародних і національних судових механізмів у сучасних конфліктах. У міру накопичення прецедентної

практики, посилення репутаційних наслідків та формування підстав для майбутнього відшкодування шкоди значення «lawfare» збільшуватиметься. Кожне нове міжнародне чи національне судове провадження сприяє делегітимізації російської агресії, зміцнює міжнародно-правову позицію України та розширює підґрунтя для застосування санкцій, контрзаходів та інших форм відповідальності.

**Питання:**

1. Поняття та значення «*lawfare*»
2. Застосування «*lawfare*» Україною під час агресії рф
3. Аналіз звернень України до Міжнародного суду ООН
4. Аналіз звернень України до механізмів, передбачених Конвенцією ООН з морського права 1982 р.
5. Аналіз звернень України до Органу з вирішення спорів Світової організації торгівлі
6. Аналіз звернень України до Європейського суду з прав людини
7. Аналіз розслідування ситуації в Україні Міжнародним кримінальним судом
8. Міжнародний інвестиційний арбітраж як засіб «*lawfare*» між Україною та рф

**Рекомендована література:** [5, 11, 20, 26, 27, 29, 34, 37, 38, 45, 59, 60, 62, 63, 69, 71, 72, 82, 87, 90, 113, 115].

## ЗАЛІКОВИЙ МОДУЛЬ № 2. МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО ТА ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ ЩОДО МІЖНАРОДНОГО ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

### Модуль 1. Філософія та принципи міжнародного гуманітарного права

Філософія міжнародного гуманітарного права. Поняття та сутність міжнародного гуманітарного права. Принципи гуманності та військової необхідності.

Становлення й розвиток міжнародного гуманітарного права. Міжнародне гуманітарне право в системі міжнародного права. Співвідношення міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини.

Джерела міжнародного гуманітарного права, що застосовуються до збройного конфлікту. Імплементація міжнародного гуманітарного права в Україні.

Застосування міжнародного гуманітарного права. Сфера дії міжнародного гуманітарного права. Учасники збройного конфлікту.

#### Методичні вказівки до вивчення модуля 1

Вивчення змісту цієї теми слід розпочати з усвідомлення того, що міжнародне гуманітарне право (МГП) є галуззю міжнародного публічного права, яка застосовується під час збройних конфліктів і спрямована на обмеження насильства шляхом захисту осіб, які не беруть участі або припинили брати участь у воєнних діях, а також шляхом обмеження засобів і методів ведення війни.

За своєю сутністю міжнародне гуманітарне право ґрунтується на необхідності забезпечення балансу між вимогами гуманності та військової необхідності. Фактично кожна норма міжнародного гуманітарного права є результатом пошуку такого балансу. Принцип військової необхідності допускає застосування лише тих заходів, які є необхідними для досягнення законної воєнної мети та не заборонені міжнародним правом. Водночас принцип гуманності обмежує засоби і методи ведення війни, забороняючи заподіяння надмірної шкоди, зайвих страждань або руйнувань, які не є необхідними для досягнення законної воєнної мети. Саме взаємодія цих двох принципів визначає зміст більшості норм міжнародного гуманітарного права та забезпечує захист осіб, які не беруть або припинили брати участь у воєнних діях, а також обмежує наслідки збройного конфлікту.

Під законною воєнною метою в міжнародному гуманітарному праві розуміють послаблення військового потенціалу противника та отримання військової переваги в межах, дозволених міжнародним правом. Саме тому МГП не допускає ведення необмеженої або так званої тотальної війни, за якої фактично стирається розмежування між військовими об'єктами та цивільним населенням.

Баланс між гуманністю та військовою необхідністю лежить в основі всієї системи міжнародного гуманітарного права. Його конкретизують фундаментальні принципи МГП, зокрема принцип розрізнення, принцип пропорційності (сумірності), обов'язок вживати всіх можливих запобіжних заходів під час нападу, а також заборона заподіяння надмірних ушкоджень і зайвих страждань.

По суті, міжнародне гуманітарне право є правом, покликаним забезпечити збереження людяності навіть в умовах збройного конфлікту. Воно встановлює межі допустимої поведінки сторін збройного конфлікту та підпорядковує застосування сили правилам, виробленим і визнаним міжнародним співтовариством. Саме тому міжнародне гуманітарне право не забороняє війну як таку, а спрямоване на обмеження її наслідків для людини, цивільного населення та цивільних об'єктів.

Порушення балансу між гуманністю та військовою необхідністю спотворює саму природу міжнародного гуманітарного права. Якщо перевага беззастережно надається військовій необхідності, війна втрачає будь-які обмеження. Якщо ж абсолютного пріоритету набуває гуманність, право ризикує втратити здатність враховувати реалії збройного конфлікту. Саме тому міжнародне гуманітарне право ґрунтується на пошуку розумної рівноваги між цими взаємопов'язаними принципами.

Як юридичне явище МГП закріплене в міжнародних договорах і міжнародно-правових звичаях. До найважливіших міжнародних договорів належать чотири Женевські конвенції про захист жертв війни від 12 серпня 1949 р.:

- Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях;
- Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі;
- Конвенція про поводження з військовополоненими;
- Конвенція про захист цивільного населення під час війни.

Зазначені міжнародні договори традиційно об'єднують під назвою «право Женеви», оскільки вони спрямовані насамперед на захист жертв війни. Важливе значення мають також Додаткові протоколи до Женевських конвенцій 1949 року:

- Додатковий протокол I 1977 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів;
- Додатковий протокол II 1977 р., що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру;
- Додатковий протокол III 2005 р., що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми.

Історично від «права Женеви» відрізняють «право Гааги», яке переважно регулює засоби та методи ведення війни. До його основних джерел належать Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі 1907 р. з доданим Положенням про закони і звичаї війни на суходолі, Женевський протокол 1925 р. про заборону застосування задушливих, отруйних або інших подібних газів і бактеріологічних засобів, Конвенція про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 р. та протоколи до неї, Конвенція про заборону розробки, виробництва і накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення 1972 р., Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію 1980 р. та протоколи до неї, Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення 1993 р. і Конвенція про заборону протипіхотних мін 1997 р.

Важливим джерелом міжнародного гуманітарного права є міжнародно-правові звичаї. На відміну від міжнародних договорів, вони формуються внаслідок загальної та послідовної практики

держав, що визнається ними як правова норма. Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права були систематизовані Міжнародним комітетом Червоного Хреста у дослідженні «Звичаєве міжнародне гуманітарне право» (2005 р.). Значна частина цих норм застосовується як до міжнародних, так і до неміжнародних збройних конфліктів та є обов'язковою для всіх сторін конфлікту, зокрема недержавних збройних формувань.

Міжнародне гуманітарне право застосовується лише в разі збройного конфлікту. Воно не поширюється на ситуації внутрішніх заворушень, порушення громадського порядку, внутрішньої напруженості чи масових безпорядків, якщо вони не досягають рівня збройного конфлікту.

МГП розрізняє два основних види збройних конфліктів: міжнародні та неміжнародні. Міжнародний збройний конфлікт виникає в разі застосування збройної сили між двома або більше державами. До міжнародного збройного конфлікту належить також будь-яка повна або часткова окупація території держави, навіть якщо така окупація не натрапляє на збройний спротив. Неміжнародний збройний конфлікт відбувається на території однієї держави між її збройними силами та організованими антиурядовими збройними формуваннями або між такими формуваннями за умови досягнення відповідного рівня інтенсивності бойових дій та організованості сторін.

Міжнародний збройний конфлікт, спричинений агресією рф проти України, розпочався з окупації Автономної Республіки Крим та міста Севастополя. Відповідно до спільної статті 2 Женевських конвенцій 1949 р. норми міжнародного гуманітарного права застосовуються до будь-якого випадку часткової або повної окупації території держави, навіть якщо така окупація не натрапляє на збройний спротив. Отже, міжнародний збройний конфлікт, спричинений агресією рф проти України, охоплює окупацію Криму, події на сході України, тимчасову окупацію окремих територій Донецької та Луганської областей та інші прояви агресії рф проти України. Повномасштабне вторгнення рф 24 лютого 2022 р. є новим етапом того самого міжнародного збройного конфлікту.

Від класифікації конфлікту залежить обсяг норм міжнародного гуманітарного права, що підлягають застосуванню. До міжнародного збройного конфлікту застосовуються всі чотири Женевські конвенції 1949 р., Додатковий протокол I та відповідні норми звичаєвого міжнародного гуманітарного права. До неміжнародного збройного конфлікту застосовуються насамперед спільна стаття 3 Женевських конвенцій, Додатковий протокол II та відповідні звичаєві норми.

Спільну статтю 3 Женевських конвенцій 1949 р. часто називають «мінімальним гуманітарним стандартом», оскільки вона встановлює базові правила гуманного поводження, які мають застосовуватися в будь-якому збройному конфлікті.

Більшість норм звичаєвого міжнародного гуманітарного права поширюється як на міжнародні, так і на неміжнародні збройні конфлікти.

Обов'язок забезпечувати дотримання норм міжнародного гуманітарного права покладається насамперед на держави. Саме держави зобов'язані поважати та забезпечувати повагу до МГП з боку всіх суб'єктів, які перебувають під їхньою юрисдикцією або контролем, зокрема збройних сил.

Вивчаючи питання імплементації міжнародного гуманітарного права, варто звернути увагу на сучасні міжнародні ініціативи, спрямовані на посилення його дотримання та ефективного виконання державами. У 2024 р. Міжнародний комітет Червоного Хреста спільно з Бразилією, Китаєм, Францією, Йорданією, Казахстаном і Південно-Африканською Республікою започаткував Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення (Global Initiative to Galvanize Political Commitment to International Humanitarian Law), метою якої є посилення політичної волі держав щодо дотримання, імплементації та подальшого розвитку міжнародного гуманітарного права.

Ініціатива передбачає проведення міжнародних консультацій, обмін кращими практиками виконання міжнародно-правових зобов'язань та підготовку рекомендацій щодо посилення захисту жертв збройних конфліктів і підвищення ефективності механізмів дотримання МГП. Ознайомлення з її документами дає змогу краще зрозуміти сучасні тенденції розвитку

міжнародного гуманітарного права та актуальні виклики його застосування в умовах нинішніх збройних конфліктів.

**Питання:**

1. Історичний розвиток міжнародного гуманітарного права
2. Принципи міжнародного гуманітарного права
3. Сфера дії міжнародного гуманітарного права
4. Джерела міжнародного гуманітарного права
5. Учасники та жертви збройного конфлікту
6. Класифікація збройного конфлікту
7. Імплементація норм міжнародного гуманітарного права
8. Платформа прогресивного розвитку міжнародного права МЗС України

**Рекомендована література:** [1–3, 6–10, 14, 42, 48–50, 52, 56, 64, 66, 75, 92, 97, 98, 101, 104, 105, 108].

## Модуль 2. Захист осіб та об’єктів в міжнародному гуманітарному праві

Принципи, що застосовуються під час ведення бойових дій.

Принцип розрізнення щодо осіб та об'єктів. Визначення військової цілі. Визначення комбатанта. Заборона нападу на цивільних осіб і цивільні об'єкти. Невибіркові напади.

Зміст та застосування принципу пропорційності.

Принцип вжиття запобіжних заходів та його застосування.

Заборонені засоби та методи ведення війни.

### Методичні вказівки до вивчення модуля 2

Під час вивчення цієї теми слід звернути увагу на те, що ведення бойових дій у міжнародному гуманітарному праві регулюється насамперед трьома взаємопов’язаними принципами: принципом розрізнення, принципом пропорційності (сумірності) та принципом вжиття запобіжних заходів під час нападу. Саме ці принципи становлять основу правового режиму захисту цивільного населення та цивільних об'єктів від наслідків бойових дій. Вони вимагають від сторін конфлікту чітко розрізняти військові цілі та цивільних осіб і цивільні об'єкти, утримуватися від нападів, наслідки яких можуть бути непропорційними очікуваній військовій перевазі, а також вживати всіх практично можливих запобіжних заходів для мінімізації шкоди цивільному населенню.

Поряд із принципами розрізнення, пропорційності та вжиття запобіжних заходів міжнародне гуманітарне право встановлює заборону заподіяння надмірних ушкоджень або зайвих страждань. На відміну від зазначених принципів, які спрямовані насамперед на захист цивільного населення та цивільних об'єктів, ця заборона стосується передусім осіб, які можуть бути законним об'єктом нападу, зокрема комбатантів. Її сутність полягає в тому, що навіть під час ураження законних військових цілей сторони конфлікту не мають права застосовувати засоби і методи ведення війни, які за своєю природою спричиняють надмірні ушкодження або страждання. Таким чином, міжнародне гуманітарне право обмежує не лише коло осіб та об'єктів, проти яких можуть здійснюватися напади, а й способи та засоби ведення бойових дій.

Зазначені принципи та правила закріплені в договірних і звичаєвих джерелах міжнародного гуманітарного права. Зокрема, принцип розрізнення відображений у статті 48 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій 1949 р. та в нормі 1 Дослідження МКЧХ «Звичаєве міжнародне гуманітарне право». Відповідно до статті 48 Додаткового протоколу I для забезпечення поваги й захисту цивільного населення та цивільних об'єктів сторони конфлікту повинні завжди проводити розрізнення між цивільним населенням і комбатантами, а також між цивільними об'єктами та військовими цілями і відповідно спрямовувати свої дії лише проти військових цілей.

Принцип розрізнення є одним із фундаментальних принципів міжнародного гуманітарного права. Він вимагає від сторін збройного конфлікту постійно розрізняти цивільних осіб і цивільні

об'єкти, з одного боку, та комбатантів і військові цілі, з іншого. Відповідно, напади можуть спрямовуватися лише проти комбатантів і військових цілей. Цивільне населення як таке, а також окремі цивільні особи не можуть бути об'єктом нападу. Забороняються акти насильства або погрози насильством, головною метою яких є тероризування цивільного населення.

Водночас цивільні особи користуються захистом від небезпек, спричинених бойовими діями, лише за умови, що вони не беруть безпосередньої участі в бойових діях. У разі такої участі вони втрачають захист від нападу на той час і тією мірою, якою беруть у них безпосередню участь.

Принцип розрізнення поширюється також на об'єкти нападу. Напади повинні бути суворо обмежені військовими цілями. Цивільні об'єкти не можуть бути об'єктом нападу або репресалій. У разі сумніву щодо того, чи використовується об'єкт, який зазвичай призначений для цивільних цілей, для здійснення ефективного внеску у воєнні дії, слід виходити з презумпції його цивільного характеру.

Відповідно до статті 52 Додаткового протоколу I військовими цілями є лише ті об'єкти, які через свій характер, розташування, призначення або використання роблять ефективний внесок у воєнні дії і повне або часткове знищення, захоплення чи нейтралізація яких за конкретних обставин надає визначену військову перевагу.

Похідною від принципу розрізнення є заборона невибіркових нападів. До них належать:

- напади, не спрямовані на конкретні військові цілі;
- напади із застосуванням засобів або методів ведення війни, які неможливо спрямувати на конкретні військові цілі;
- напади із застосуванням засобів або методів ведення війни, наслідки яких не можуть бути обмежені відповідно до вимог міжнародного гуманітарного права.

Принцип пропорційності (сумірності) забороняє напад, від якого можна очікувати випадкових втрат серед цивільного населення, поранення цивільних осіб або пошкодження цивільних об'єктів, що були б надмірними порівняно з конкретною та безпосередньою військовою перевагою, яку передбачається отримати внаслідок такого нападу. Застосування принципу пропорційності стосується не умисних нападів на цивільних осіб чи цивільні об'єкти, які безумовно заборонені принципом розрізнення, а оцінки допустимості ризику випадкової шкоди цивільному населенню та цивільним об'єктам.

Відповідно до принципу вжиття запобіжних заходів під час нападу сторона конфлікту повинна зробити все практично можливе для перевірки того, що об'єкти нападу є військовими цілями. Вона також зобов'язана обирати такі засоби й методи ведення війни, які дають змогу уникнути або максимально зменшити випадкові втрати серед цивільного населення та шкоду цивільним об'єктам. Сторона конфлікту повинна утриматися від нападу, якщо очевидно, що очікувані випадкові втрати серед цивільного населення або пошкодження цивільних об'єктів будуть надмірними порівняно з конкретною та безпосередньою військовою перевагою, яка очікується від такого нападу. За наявності відповідних умов цивільне населення має бути завчасно та ефективно попереджене про напад, якщо це не виключається воєнною необхідністю. До запобіжних заходів також належить вибір часу нападу, способу його проведення та засобів ураження з метою мінімізації шкоди цивільному населенню.

Міжнародне гуманітарне право забороняє застосування зброї, боєприпасів, речовин і методів ведення війни, які за своєю природою здатні спричиняти надмірні ушкодження або зайві страждання.

Окремої уваги потребує спеціальний захист певних категорій осіб та об'єктів. Підвищеним захистом користуються діти, поранені та хворі, медичний і духовний персонал, медичні формування та санітарний транспорт. Спеціальний захист також надається культурним цінностям, об'єктам, необхідним для виживання цивільного населення, а також спорудам і установкам, що містять небезпечні сили, зокрема дамбам, греблям та атомним електростанціям (стаття 56 Додаткового протоколу I).

Особливий режим захисту передбачений і для природного середовища. Статті 35(3) та 55 Додаткового протоколу I забороняють застосування засобів і методів ведення війни, які мають на меті або можуть спричинити широку, довгочасну та серйозну шкоду природному середовищу. У

зв'язку з цим доцільно звернути увагу на міжнародні дискусії щодо криміналізації екоциду та проаналізувати положення статті 441 Кримінального кодексу України.

Захист культурних цінностей регулюється насамперед Конвенцією про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 р. та протоколами до неї. Практичне значення має належне маркування об'єктів культурної спадщини міжнародним розпізнавальним знаком культурних цінностей, зокрема архівів, музеїв, бібліотек та інших об'єктів культури.

Вивчаючи заборону окремих засобів і методів ведення війни, необхідно також звернути увагу на статтю 36 Додаткового протоколу I, яка покладає на держави обов'язок здійснювати правову оцінку нових видів зброї, засобів або методів ведення війни з метою встановлення їхньої відповідності міжнародному праву. В умовах стрімкого розвитку військових технологій особливого значення набуває оцінка безпілотних систем, автономних систем озброєння та інших новітніх засобів ведення війни на предмет їхньої відповідності нормам міжнародного гуманітарного права.

**Питання:**

1. Принцип розрізнення щодо осіб та об’єктів
2. Визначення та критерії комбатанта
3. Визначення та наслідки безпосередньої участі цивільних осіб у збройному конфлікті
4. Визначення та критерії військової цілі
5. Загальний та спеціальний захист цивільних об’єктів
6. Принцип пропорційності та умови його застосування
7. Принцип вжиття запобіжних заходів
8. Заборона засобів та методів ведення війни
9. Захист природного середовища під час війни
10. Захист культурних цінностей під час війни

**Рекомендована література:** [1, 3, 7, 16, 42, 43, 51, 53, 56, 57, 68, 69, 91, 94, 99–101, 107–109, 123, 124, 127, 128].

## Модуль 3. Основні гарантії щодо поводження з військовополоненими та особливості їх реалізації

Міжнародно-правове регулювання поводження з військовополоненими. Імплементація норм міжнародного гуманітарного права щодо поводження з військовополоненими в законодавство України.

Правовий статус військовополонених. Національне інформаційне бюро та його роль у реалізації норм міжнародного гуманітарного права.

Загальні принципи та правила поводження з військовополоненими. Інтернування та умови утримання військовополонених. Праця військовополонених.

Гарантії справедливого судового розгляду.

Обмін, звільнення та репатріація військовополонених.

### Методичні вказівки до вивчення модуля 3

Статус військовополоненого є похідним від статусу комбатанта. Військовополоненими є насамперед комбатанти противника, які потрапили під владу іншої сторони міжнародного збройного конфлікту, а також інші категорії осіб, визначені статтею 4 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими 1949 р. (ЖК III), зокрема члени екіпажів торговельного флоту та цивільної авіації, учасники організованих рухів опору та деякі інші особи. Цивільні особи загалом не користуються статусом військовополонених і перебувають під захистом Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни 1949 р. (ЖК IV). У разі виникнення сумнівів щодо належності особи до категорій, які мають право на статус військовополоненого, така особа користується захистом ЖК III до ухвалення рішення компетентним судом.

Військовополонені користуються захистом ЖК ІІІ та Додаткового протоколу І. Статус військовополоненого та його інтернування не є формою покарання, а становлять спеціальний правовий режим захисту особи в умовах міжнародного збройного конфлікту. Метою інтернування є недопущення подальшої участі комбатанта у бойових діях, а не його кримінальне переслідування чи покарання.

Статус військовополоненого не звільняє особу від кримінальної відповідальності за воєнні злочини, злочини проти людяності, геноцид або інші міжнародні злочини. Якщо комбатант вчинив такий злочин, а згодом потрапив у полон, він зберігає статус військовополоненого та право на поводження відповідно до ЖК ІІІ, але може бути притягнутий до кримінальної відповідальності з дотриманням судових гарантій, передбачених Конвенцією. Водночас комбатант не підлягає кримінальному переслідуванню лише за сам факт законної участі в бойових діях, що випливає з принципу імунітету комбатанта.

Женевська конвенція про поводження з військовополоненими 1949 р. регулює широке коло питань, зокрема категорії осіб, які мають право на статус військовополоненого, початок і припинення полону, поводження з військовополоненими, їхнє інтернування, матеріально-побутове та медичне забезпечення, працю, дисциплінарну та кримінальну відповідальність, контакти із зовнішнім світом, діяльність держав-покровительок і Міжнародного комітету Червоного Хреста, а також звільнення та репатріацію. Основною метою всіх цих положень є забезпечення гуманного поводження, поваги до честі та гідності військовополонених і захисту їхніх прав.

Під час опрацювання теми доцільно використовувати оновлений Коментар МКЧХ до ЖК ІІІ (2020 р.), у якому з урахуванням сучасної практики держав, міжнародних судів і трибуналів розкривається зміст положень Конвенції та особливості їх застосування в сучасних збройних конфліктах.

Відповідно до статті 118 ЖК ІІІ військовополонені підлягають звільненню та репатріації без зволікань після припинення активних бойових дій. Конвенція також передбачає можливість безпосередньої репатріації тяжкопоранених і тяжкохворих військовополонених, а за певних умов і їх розміщення в нейтральних державах. Водночас Женевська конвенція про поводження з військовополоненими 1949 р. не містить спеціального регулювання передачі (обміну) військовополоненими під час міжнародного збройного конфлікту. Такі передачі (обміни) здійснюються на підставі домовленостей між сторонами конфлікту та відповідають гуманітарній меті якнайшвидшого повернення осіб, які перебувають у полоні.

Під час міжнародного збройного конфлікту, спричиненого агресією рф проти України, особливого значення набули діяльність Національного інформаційного бюро, створення якого передбачене статтею 122 ЖК ІІІ, робота Центрального агентства з розшуку Міжнародного комітету Червоного Хреста відповідно до статті 123 ЖК ІІІ, обміни військовополоненими за посередництва третіх держав, а також діяльність Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими. Важливе значення мають також документування порушень прав військовополонених, встановлення місць їх утримання, інформування членів сімей та сприяння їх поверненню після звільнення з полону.

Водночас міжнародні моніторингові механізми, зокрема Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні та Незалежна міжнародна комісія ООН з розслідування щодо України, неодноразово документували серйозні порушення рф норм міжнародного гуманітарного права щодо українських військовополонених. До таких порушень належать умисні вбивства, катування, жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження, незаконне засудження, притягнення до кримінальної відповідальності за сам факт участі у бойових діях, а також інші порушення права на справедливий суд. Такі дії несумісні з вимогами ЖК ІІІ, можуть кваліфікуватися як тяжкі порушення Женевських конвенцій і утворюють склад воєнних злочинів.

Особливу увагу під час вивчення теми слід приділити співвідношенню статусу комбатанта та статусу військовополоненого, змісту імунітету комабатанта, судовим гарантіям військовополонених, діяльності Національного інформаційного бюро та механізмам міжнародного контролю за дотриманням норм міжнародного гуманітарного права щодо поводження з військовополоненими.

**Питання:**

1. Правове регулювання поводження з військовополоненими
2. Імплементація норм міжнародного гуманітарного права щодо поводження з військовополоненими у законодавство України
3. Правовий статус військовополонених
4. Загальні вимоги міжнародного гуманітарного права щодо поводження з військовополоненими
5. Право на справедливий суд щодо військовополонених
6. Вимоги міжнародного гуманітарного права щодо інтернування військовополонених
7. Відповідальність військовополонених за міжнародні злочини
8. Обмін та репатріація військовополонених
9. Діяльність НІБ, Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими.
10. Діяльність МКЧХ щодо військовополонених

**Рекомендована література:** [3, 6, 8, 28, 42, 54-56, 92, 101, 104, 105].

## Модуль 4. Режим воєнної окупації

Визначення та значення режиму окупації в міжнародному гуманітарному праві. Правовий статус окупованих територій та принцип тимчасовості окупації. Застосовне міжнародне гуманітарне право під час окупації. Застосування міжнародних договорів на окупованих територіях.

Основні обов'язки держави-окупанта щодо забезпечення життєдіяльності цивільного населення на окупованій території. Захист цивільних осіб під час окупації. Забезпечення гуманітарного доступу на окуповані території. Заборона депортації, примусового переміщення та переміщення населення держави-окупанта на окуповану територію.

Відповідальність держави-окупанта за порушення норм міжнародного гуманітарного права.

### Методичні вказівки до вивчення модуля 4

Під час вивчення цієї теми слід звернути увагу на те, що право окупації є складовою міжнародного гуманітарного права. Воно регулює правовий режим території, яка фактично перебуває під владою іноземної держави внаслідок міжнародного збройного конфлікту, та визначає права й обов’язки держави-окупанта щодо населення і майна на такій території.

Поняття окупації закріплене у статті 42 Положення про закони і звичаї війни на суходолі, що є додатком до Гаазької конвенції IV 1907 р. Відповідно до цієї норми територія вважається окупованою, якщо вона фактично перебуває під владою армії противника. Окупація поширюється лише на ту територію, де така влада встановлена та може фактично здійснюватися. Отже, визначальним критерієм окупації є не проголошення контролю над територією, а здійснення над нею ефективного контролю з боку держави-окупанта.

Воєнна окупація за своєю правовою природою є тимчасовим явищем. Держава-окупант не набуває суверенітету над окупованою територією, а лише здійснює її тимчасове фактичне управління. Саме тому право окупації спрямоване на забезпечення належного управління територією із максимально можливим збереженням чинного правопорядку, функціонування суспільних інституцій та захисту прав населення окупованої території.

Спільна стаття 2 Женевських конвенцій 1949 р. передбачає, що конвенції застосовуються до всіх випадків повної або часткової окупації території Високої Договірної Сторони, навіть якщо така окупація не зустрічає збройного спротиву. Таким чином, для виникнення режиму окупації не вимагається ведення активних бойових дій або наявність збройного опору з боку держави чи населення окупованої території.

Міжнародне гуманітарне право застосовується протягом усього періоду окупації та забезпечує захист населення окупованої території. Основними джерелами права окупації є

Положення про закони і звичаї війни на суходолі 1907 р., IV Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 р., Додатковий протокол I, а також норми звичаєвого міжнародного гуманітарного права. Важливе значення для розуміння сучасного права окупації має також практика міжнародних судових установ, зокрема Міжнародного Суду ООН, Європейського суду з прав людини та Міжнародного кримінального суду.

Особливу увагу слід приділити питанню застосування міжнародних договорів з прав людини на окупованих територіях. Сучасна міжнародна практика виходить із того, що держава, яка здійснює ефективний контроль над територією за межами власних кордонів, зобов'язана забезпечувати дотримання міжнародних стандартів прав людини щодо осіб, які перебувають під її юрисдикцією.

Основні обов'язки держави-окупанта пов'язані із забезпеченням захисту цивільного населення. На осіб, які перебувають на окупованій території, поширюються гарантії гуманного поводження, недискримінації, поваги до людської гідності, честі, сімейних прав, релігійних переконань і звичаїв.

До спеціальних правил, що застосовуються під час окупації, належать:

- заборона позбавлення населення окупованої території прав і гарантій, передбачених ЖК IV;
- заборона примушування населення окупованої території до присяги на вірність державі-окупанту;
- заборона примушування осіб, які перебувають під захистом, до служби у збройних силах або допоміжних формуваннях держави-окупанта;
- заборона примушування населення до надання інформації про збройні сили чи оборонні спроможності власної держави;
- заборона примусової мобілізації та інших форм примусу до участі в діяльності на користь держави-окупанта;
- заборона індивідуальних або масових примусових переміщень і депортацій населення з окупованої території;
- заборона переміщення державою-окупантом частини власного цивільного населення на окуповану територію.

Депортація або примусове переміщення населення окупованої території належать до найтяжчих порушень права окупації та можуть утворювати склад воєнного злочину відповідно до міжнародного кримінального права.

Більшість обов'язків держави-окупанта спрямовані на забезпечення максимально можливої безперервності суспільного життя на окупованій території. Зокрема, окупаційна влада повинна забезпечувати громадський порядок і безпеку, поважати чинне законодавство окупованої території та утримуватися від радикальної зміни її правової системи, якщо такі зміни не є необхідними для забезпечення безпеки окупаційних сил, належного управління територією або виконання міжнародно-правових зобов'язань.

Особливе значення мають гарантії справедливого судочинства. Особи, які перебувають під захистом ЖК IV, не можуть бути позбавлені права на справедливий судовий розгляд і належні процесуальні гарантії. Позбавлення захищених осіб права на справедливий і законний судовий розгляд є грубим порушенням міжнародного гуманітарного права.

Держава-окупант зобов'язана забезпечувати населення продовольством і медичними ресурсами в межах наявних можливостей. Вона також повинна підтримувати функціонування медичних закладів, забезпечувати діяльність медичного персоналу, вживати необхідних санітарних і протиепідемічних заходів та сприяти наданню медичної допомоги населенню. Надання міжнародної гуманітарної допомоги не звільняє державу-окупанта від цих обов'язків.

Особливого значення набуває забезпечення гуманітарного доступу. Якщо населення окупованої території недостатньо забезпечене необхідними засобами для існування, держава-окупант зобов'язана погоджувати та полегшувати гуманітарні операції, спрямовані на надання допомоги цивільному населенню.

Щодо майна діє загальна заборона пограбування та незаконного привласнення власності незалежно від того, належить вона приватним особам, територіальним громадам чи державі. Забороняється знищення або пошкодження рухомого й нерухомого майна, окрім випадків, коли цього безумовно вимагає військова необхідність. Порушення цих правил може становити воєнний злочин відповідно до міжнародного та національного кримінального права.

Окремий режим захисту встановлений для культурних цінностей. Держава-окупант не має права незаконно вивозити культурні цінності з окупованої території, реквізувати їх або використовувати способом, що створює ризик їх пошкодження чи знищення. Вона зобов'язана вживати заходів для запобігання актам вандалізму, крадіжкам, розграбуванню та незаконному привласненню культурної спадщини. Особливого значення ці положення набули у зв'язку з численними фактами пошкодження, знищення та незаконного переміщення російською окупаційною владою культурних цінностей з тимчасово окупованих територій України.

Під час вивчення теми доцільно також звернути увагу на практику Європейського суду з прав людини щодо концепції ефективного контролю над територією, а також сучасні доповіді Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні та Незалежної міжнародної комісії ООН з розслідування щодо України. У цих документах міститься детальний аналіз порушень права окупації, зафіксованих під час міжнародного збройного конфлікту, спричиненого агресією рф проти України.

**Питання:**

1. **Визначення та значення режиму окупації в міжнародному гуманітарному праві**
2. Застосовні норми міжнародного гуманітарного права щодо режиму окупації
3. Правовий статус окупованої території та принцип тимчасовості окупації
4. Застосування міжнародних договорів з прав людини на окупованих територіях
5. Основні обов’язки держави-окупанта щодо забезпечення життєдіяльності цивільного населення на окупованих територіях
6. Механізми захисту цивільних осіб у період окупації
7. Зобов’язання держави-окупанта щодо забезпечення гуманітарного доступу
8. Захист майна та культурних цінностей на окупованих територіях
9. Заборона депортації, примусового переміщення населення окупованих територій та переміщення цивільного населення держави-окупанта на окуповану територію
10. Відповідальність держави-окупанта за порушення норм міжнародного гуманітарного права

**Рекомендована література:** [1, 3, 7, 15, 19, 37, 42, 44, 45, 53, 91, 96, 101, 102, 111, 114–117, 133].

## Модуль 5. Роль компонентів Міжнародного Руху Червоного Хреста та Червоного Півмісяця у подоланні гуманітарних наслідків збройного конфлікту

Структура та компоненти Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. Правові засади діяльності Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. Основоположні принципи Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця.

Правовий статус, завдання та функції Міжнародного комітету Червоного Хреста. Діяльність МКЧХ в умовах міжнародних і неміжнародних збройних конфліктів. Діяльність делегації Міжнародного комітету Червоного Хреста в Україні.

Правовий статус національних товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. Завдання та функції національних товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. Діяльність Товариства Червоного Хреста України.

Правовий статус, завдання та функції Міжнародної федерації товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця.

### Методичні вказівки до вивчення модуля 5

Під час вивчення цієї теми слід звернути увагу на структуру, правові засади діяльності та основні функції Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. Незважаючи на спільні принципи та цілі, Рух об'єднує різні юридично самостійні організації, кожна з яких має власний правовий статус, мандат і сферу діяльності.

До складу Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця входять три компоненти: (1) Міжнародний комітет Червоного Хреста (МКЧХ); (2) національні товариства Червоного Хреста або Червоного Півмісяця; (3) Міжнародна федерація товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. Усі компоненти Руху діють у межах єдиної системи, однак мають різні функції та повноваження. Міжнародна федерація є об'єднанням національних товариств і виконує насамперед координаційні функції, особливо під час реагування на стихійні лиха, техногенні катастрофи та інші надзвичайні ситуації.

Особливе місце в системі Руху займає Міжнародний комітет Червоного Хреста. МКЧХ є незалежною, нейтральною та неупередженою гуманітарною організацією, заснованою у Швейцарії в 1863 р. Його унікальність полягає в тому, що, будучи недержавною організацією, він наділений міжнародно визнаним мандатом, закріпленим у Женевських конвенціях 1949 р., Додаткових протоколах до них та Статуті Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. Саме діяльність МКЧХ започаткувала процес кодифікації сучасного міжнародного гуманітарного права та створення міжнародної системи захисту жертв війни.

Компетенція МКЧХ охоплює широкий спектр гуманітарних завдань під час міжнародних і неміжнародних збройних конфліктів. Слід звернути увагу на особливий статус МКЧХ у системі Женевських конвенцій. Організація може запропонувати свої добрі послуги сторонам конфлікту, сприяти призначенню держав-покровительок, а в окремих випадках виконувати гуманітарні функції, які традиційно покладаються на державу-покровительку. Відповідно до Женевських конвенцій представники МКЧХ мають право відвідувати військовополонених та інших осіб, які перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права, контролювати умови їх утримання та конфіденційно спілкуватися з ними.

Особливого значення для захисту військовополонених набувають положення статей 123 і 126 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими 1949 р. На МКЧХ покладено функції Центрального агентства з розшуку, яке сприяє обміну інформацією щодо військовополонених, інших захищених осіб та членів їхніх сімей. Представники МКЧХ мають право відвідувати місця утримання військовополонених з метою моніторингу умов тримання та поводження з ними. Водночас значна частина діяльності МКЧХ має конфіденційний характер, що дає змогу підтримувати доступ до постраждалих осіб і зберігати довіру сторін конфлікту.

У контексті міжнародного збройного конфлікту, спричиненого агресією рф проти України, важливо проаналізувати діяльність МКЧХ, зокрема її участь у наданні гуманітарної допомоги цивільному населенню, підтримці медичних установ, відновленні сімейних зв'язків, роботі щодо зниклих безвісти осіб та сприянні обміну інформацією про військовополонених.

Іншим важливим компонентом Руху є національні товариства Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. Вони є юридично самостійними організаціями, які створюються на території держав, що є учасницями Женевських конвенцій 1949 р., визнаються Міжнародним комітетом Червоного Хреста та здійснюють свою діяльність відповідно до міжнародного гуманітарного права, національного законодавства та Основоположних принципів Руху.

На відміну від міжнародних компонентів Руху, діяльність національних товариств охоплює значно ширше коло завдань у мирний час. Під час збройних конфліктів національні товариства виконують допоміжну роль щодо державних органів у гуманітарній сфері.

В Україні таким національним товариством є Товариство Червоного Хреста України, діяльність якого регулюється Законом України «Про Товариство Червоного Хреста України» від 28 листопада 2002 р. Товариство є неприбутковою добровільною гуманітарною всеукраїнською громадською організацією, метою якої є запобігання та полегшення людських страждань, захист життя і здоров'я людей, надання допомоги постраждалим від збройних

конфліктів, надзвичайних ситуацій та стихійних лих, а також сприяння органам державної влади у здійсненні гуманітарної діяльності.

Третім компонентом Руху є Міжнародна федерація товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. Вона координує співробітництво між національними товариствами, організовує міжнародну гуманітарну допомогу у випадках природних і техногенних катастроф, сприяє зміцненню потенціалу національних товариств та розвитку гуманітарних програм. В Україні також функціонує представництво Міжнародної федерації товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця.

Правову основу діяльності Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця становлять Женевські конвенції 1949 р., Додаткові протоколи до них, Статут Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця 1986 р. (зі змінами), резолюції Міжнародної конференції Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, а також національне законодавство про національні товариства.

Окрему увагу слід приділити семи Основоположним принципам Руху, проголошеним XX Міжнародною конференцією Червоного Хреста у 1965 р.: гуманність, неупередженість, нейтральність, незалежність, добровільність, єдність та універсальність. Саме ці принципи визначають характер діяльності всіх компонентів Руху та забезпечують їхню довіру й авторитет у міжнародних відносинах.

Під час вивчення теми доцільно проаналізувати структуру Руху, особливості міжнародної правосуб'єктності МКЧХ, відмінності між функціями МКЧХ, Міжнародної федерації та національних товариств, а також роль Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця у захисті жертв збройних конфліктів та забезпеченні дотримання норм міжнародного гуманітарного права.

**Питання:**

1. Структура та компоненти Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця
2. Правові засади діяльності Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця
3. Основоположні принципи Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця
4. Правовий статус, завдання та функції Міжнародного комітету Червоного Хреста
5. Діяльність Міжнародного комітету Червоного Хреста щодо захисту жертв збройних конфліктів
6. Правовий статус національних товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця
7. Завдання та функції національних товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця
8. Правовий статус та діяльність Товариства Червоного Хреста України
9. Правовий статус, завдання та функції Міжнародної федерації товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця
10. Співробітництво між компонентами Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця

**Рекомендована література:** [7–10, 16, 21, 42, 49, 66, 97, 101, 105, 122].

## ЗАЛІКОВИЙ МОДУЛЬ № 3. МІЖНАРОДНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ ТА ІНДИВІДА

### Модуль 1. Міжнародна відповідальність держави за порушення імперативних норм міжнародного права

Поняття, підстави та принципи міжнародно-правової відповідальності. Суб'єкти міжнародно-правової відповідальності. Міжнародно-протиправне діяння держави як підстава міжнародно-правової відповідальності. Обставини, що виключають протиправність діяння держави.

Види, форми та зміст міжнародно-правової відповідальності держав. Форми відшкодування шкоди в міжнародному праві: реституція, компенсація та сатисфакція.

Імплементація норм про міжнародно-правову відповідальність у практиці міжнародних судів і арбітражів.

Міжнародно-правова відповідальність держави за порушення Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. Міжнародно-правова відповідальність держави за грубі порушення міжнародного гуманітарного права. Міжнародно-правова відповідальність держави за міжнародно-протиправні діяння, пов’язані зі злочинами проти людяності. Відшкодування шкоди, завданої міжнародно-протиправними діяннями

Міжнародно-правова відповідальність рф за агресію проти України. Міжнародно-правові механізми забезпечення відшкодування шкоди, завданої агресією рф проти України. Реєстр збитків, завданих агресією рф проти України.

**Методичні вказівки до вивчення модуля 1**

Право міжнародної відповідальності є одним із фундаментальних інститутів міжнародного права. Воно становить сукупність міжнародно-правових норм, які визначають підстави, умови, зміст і правові наслідки міжнародно-правової відповідальності суб'єктів міжнародного права за вчинення міжнародно-протиправних діянь.

Держава несе міжнародно-правову відповідальність за порушення будь-якого міжнародного зобов'язання незалежно від того, чи випливає воно з міжнародного договору, чи з норми міжнародного звичаєвого права. Це є проявом загальновизнаного принципу pacta sunt servanda («договори повинні виконуватися»), закріпленого у Віденській конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. Водночас юридично обов'язковими для держав є не лише договірні, а й звичаєві норми міжнародного права.

Міжнародно-правова відповідальність держави настає за будь-яке міжнародно-протиправне діяння, тобто дію або бездіяльність, яка порушує міжнародне зобов'язання держави та може бути присвоєна їй відповідно до міжнародного права. Для цілей міжнародної відповідальності державі присвоюється поведінка всіх її органів незалежно від їхнього місця в системі влади, а також інших осіб чи утворень у випадках, передбачених міжнародним правом.

Найсерйознішими міжнародно-протиправними діяннями є порушення основоположних принципів міжнародного права, закріплених у Статуті ООН, Декларації про принципи міжнародного права 1970 р. та Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1975 р. До таких порушень належать, зокрема, агресія, порушення принципів незастосування сили або погрози силою, територіальної цілісності, суверенної рівності держав та невтручання у внутрішні справи держав. Агресія рф проти України супроводжується порушенням практично всіх зазначених принципів. Особливо тяжкими міжнародно-протиправними діяннями є також порушення імперативних норм загального міжнародного права (jus cogens), зокрема заборони агресії, геноциду, злочинів проти людяності та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права.

Основні норми, що регулюють міжнародну відповідальність держав, систематизовані у Статтях про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, підготовлених Комісією міжнародного права ООН у 2001 р. та взятих до відома Генеральною Асамблеєю ООН резолюцією 56/83 від 12 грудня 2001 р. Хоча цей документ не є міжнародним договором, його положення значною мірою відображають норми міжнародного звичаєвого права та регулярно застосовуються міжнародними судами й арбітражами. Особливе значення мають статті 40 і 41, які визначають правові наслідки серйозних порушень зобов'язань, що випливають з імперативних норм загального міжнародного права. Відповідно до них усі держави зобов'язані співпрацювати з метою припинення таких порушень, не визнавати правомірною ситуацію, створену внаслідок порушення, та не надавати допомоги у її збереженні.

Особливістю міжнародно-правової відповідальності держав є те, що вона має переважно відновлювальний, а не каральний характер. Її основною метою є припинення міжнародно-протиправного діяння, відновлення порушеного правопорядку та забезпечення повного відшкодування шкоди, заподіяної таким діянням.

Спеціальні правила відповідальності містяться також у галузевих міжнародних договорах. Так, Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 р. та Додаткові протоколи до них 1977 р. встановлюють міжнародно-правові зобов'язання держав у сфері міжнародного гуманітарного права, порушення яких тягне міжнародно-правову відповідальність. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р. визначає зобов'язання держав щодо запобігання геноциду та покарання винних, а Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. передбачає відповідальність держав за порушення прав людини.

У міжнародному праві традиційно розрізняють матеріальні та нематеріальні форми відшкодування наслідків міжнародно-протиправних діянь. Відповідно до статей 31 і 34 Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння держава-порушниця зобов'язана здійснити повне відшкодування шкоди, заподіяної її міжнародно-протиправним діянням. Таке відшкодування може здійснюватися у формі реституції, компенсації та сатисфакції окремо або в поєднанні.

Реституція полягає у відновленні становища, яке існувало до вчинення міжнародно-протиправного діяння. Компенсація застосовується у випадках, коли реституція є неможливою або недостатньою, та охоплює фінансове відшкодування завданої шкоди. Сатисфакція спрямована на усунення нематеріальної шкоди і може виражатися, зокрема, у визнанні порушення, офіційному вибаченні або інших формах морального відшкодування.

Окремо слід звернути увагу на відповідальність держав за порушення міжнародного гуманітарного права. Відповідно до статті 3 Гаазької конвенції IV 1907 р. та статті 91 Додаткового протоколу I 1977 р. держава зобов'язана відшкодовувати шкоду, завдану порушеннями міжнародного гуманітарного права, вчиненими її збройними силами або іншими особами, за дії яких вона несе відповідальність.

Міжнародне гуманітарне право покладає на держави обов'язок не лише дотримуватися його норм, а й забезпечувати їх повагу. Держави повинні вживати необхідних заходів для запобігання порушенням міжнародного гуманітарного права та забезпечувати ефективне кримінальне переслідування осіб, винних у вчиненні воєнних злочинів.

Загальною підставою міжнародно-правової відповідальності є міжнародно-протиправне діяння держави. У сфері міжнародного гуманітарного права такими порушеннями можуть бути недотримання положень Женевських конвенцій 1949 р., Додаткових протоколів 1977 р., інших міжнародних договорів і норм міжнародного звичаєвого гуманітарного права. Правомірність чи протиправність поведінки держави визначається виключно на підставі міжнародного права.

Держава несе відповідальність за порушення міжнародного гуманітарного права, вчинені її збройними силами, законодавчими, виконавчими та судовими органами. Крім того, державі може бути присвоєна поведінка осіб чи утворень, уповноважених здійснювати елементи державної влади, а також осіб або груп осіб, які діють за її вказівками, під її керівництвом чи ефективним контролем. Державі також може бути присвоєна поведінка приватних осіб або груп, яку вона визнає і приймає як власну.

Отже, за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, вчинені її збройними силами або іншими суб'єктами, поведінка яких присвоюється державі відповідно до міжнародного права, міжнародно-правову відповідальність несе сама держава. Це стосується також дій окупаційних адміністрацій, підконтрольних збройних формувань та інших недержавних утворень, які перебувають під її ефективним контролем.

Держава-порушниця зобов'язана припинити міжнародно-протиправне діяння, надати належні гарантії його неповторення, здійснити повне відшкодування завданої шкоди та виконати інші міжнародно-правові зобов'язання, що випливають із факту порушення. На відміну від індивідуальної кримінальної відповідальності, міжнародно-правова відповідальність держави не передбачає кримінального покарання держави як суб'єкта міжнародного права.

У контексті агресії рф проти України особливого значення набувають питання міжнародно-правової відповідальності рф за агресію, порушення міжнародного гуманітарного

права, порушення міжнародного права прав людини, а також створення міжнародних механізмів відшкодування матеріальної та нематеріальної шкоди, завданої Україні, фізичним та юридичним особам.

У цьому контексті слід звернути увагу на резолюцію Генеральної Асамблеї ООН ES-11/5 від 14 листопада 2022 р. «Сприяння здійсненню правового захисту і відшкодування шкоди у зв'язку з агресією проти України», якою було визнано необхідність притягнення російської федерації до відповідальності та створення міжнародного механізму відшкодування шкоди. Одним із елементів такого механізму став Реєстр збитків, завданих агресією російської федерації проти України, створений під егідою Ради Європи.

Окремими механізмами реалізації міжнародно-правової відповідальності рф є провадження в міжнародних судових та арбітражних установах, зокрема в Міжнародному Суді ООН, Європейському суді з прав людини та інвестиційних арбітражах. Особливого практичного значення в цьому контексті набувають питання відшкодування шкоди, завданої агресією, а також подолання юрисдикційного імунітету держави та імунітету державної власності для забезпечення ефективного виконання відповідних судових і арбітражних рішень.

**Питання:**

1. Поняття та підстави міжнародно-правової відповідальності
2. Суб’єкти міжнародно-правової відповідальності
3. Міжнародно-протиправне діяння держави як підстава міжнародно-правової відповідальності
4. Присвоєння поведінки державі у міжнародному праві та обставини, що виключають протиправність діяння
5. Види, форми та зміст міжнародно-правової відповідальності держав
6. Реституція, компенсація та сатисфакція як форми відшкодування шкоди в міжнародному праві
7. Міжнародно-правова відповідальність держав за серйозні порушення імперативних норм загального міжнародного права (jus cogens)
8. Міжнародно-правова відповідальність рф за агресію проти України
9. Міжнародно-правова відповідальність держав за порушення Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, грубі порушення міжнародного гуманітарного права та діяння, пов’язані зі злочинами проти людяності
10. Міжнародно-правові механізми відшкодування шкоди, завданої агресією рф проти України, та діяльність Реєстру збитків для України

**Рекомендована література:** [11, 13, 23, 25–27, 33–35, 37, 40, 59, 63, 79, 82, 87, 103, 106].

## Модуль 2. Міжнародна кримінальна відповідальність фізичних осіб та її реалізація у зв'язку з агресією рф проти України

Поняття, підстави та принципи міжнародної кримінальної відповідальності індивіда. Міжнародні злочини: поняття, ознаки та види. Співвідношення міжнародних злочинів і злочинів міжнародного характеру (конвенційних злочинів). Співвідношення міжнародної та національної кримінальної відповідальності за міжнародні злочини. Джерела міжнародного кримінального права та принцип комплементарності.

Кримінальна відповідальність за злочин агресії, геноцид, воєнні злочини та злочини проти людяності: поняття, підстави та особливості реалізації у зв'язку з агресією рф проти України.

Міжнародний кримінальний суд: юрисдикція, структура, порядок здійснення кримінального переслідування та практика.

### Методичні вказівки до вивчення модуля 2

Особливістю інституту міжнародної кримінальної відповідальності індивіду є те, що відповідальність за найтяжчі порушення міжнародного права може наставати безпосередньо на підставі норм міжнародного права.

Важливе значення для розуміння міжнародної кримінальної відповідальності має принцип індивідуалізації кримінальної відповідальності. На відміну від міжнародно-правової відповідальності держав, відповідальність за міжнародні злочини несуть конкретні фізичні особи. Офіційне становище особи, включаючи статус глави держави, глави уряду, члена уряду або іншої посадової особи, не звільняє її від міжнародної кримінальної відповідальності.

Відповідні склади злочинів закріплені у міжнародно-правових актах, насамперед у статутах міжнародних кримінальних судів і трибуналів. Водночас кримінальна відповідальність за міжнародні злочини реалізується не лише через діяльність міжнародних судових установ, а й через національні суди, які здійснюють кримінальне переслідування осіб за міжнародні злочини відповідно до норм міжнародного та внутрішнього права.

Міжнародними злочинами визнаються діяння, за вчинення яких фізичні особи підлягають міжнародній кримінальній відповідальності відповідно до норм міжнародного права. Сучасне міжнародне кримінальне право відносить до них чотири категорії злочинів: злочин агресії, геноцид, злочини проти людяності та воєнні злочини. Саме ці злочини входять до предметної юрисдикції Міжнародного кримінального суду. Хоча безпосередньо зі збройним конфліктом пов'язані насамперед злочин агресії та воєнні злочини, злочини проти людяності й геноцид також нерідко вчиняються в умовах міжнародного або неміжнародного збройного конфлікту.

Під час вивчення теми важливо розрізняти міжнародні злочини та злочини міжнародного характеру (конвенційні злочини). Міжнародні злочини посягають на основоположні цінності міжнародного співтовариства в цілому та є підставою для притягнення винних осіб до міжнародної кримінальної відповідальності. Конвенційні злочини криміналізуються на підставі міжнародних договорів і переслідуються переважно в межах національних систем кримінальної юстиції. До останніх належать, зокрема, тероризм, захоплення заручників, піратство, незаконне захоплення повітряних суден, торгівля людьми та інші злочини, передбачені міжнародними конвенціями.

Злочин агресії полягає у плануванні, підготовці, ініціюванні або здійсненні особою, яка фактично здатна контролювати чи спрямовувати політичні або воєнні дії держави, акту агресії, що за своїм характером, тяжкістю та масштабом становить явне порушення Статуту ООН. Особливістю злочину агресії є його лідерський характер: кримінальну відповідальність за його вчинення можуть нести лише особи, які займають керівне політичне або військове становище та фактично здатні контролювати чи спрямовувати політичні або воєнні дії держави. Саме тому в доктрині міжнародного кримінального права злочин агресії нерідко характеризується як «лідерський злочин» (*leadership crime*).

Геноцид полягає у вчиненні будь-якого з діянь, передбачених статтею 6 Римського статуту Міжнародного кримінального суду, з наміром знищити повністю або частково національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку. До таких діянь належать вбивство членів групи, заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень або психічної шкоди, умисне створення для групи життєвих умов, розрахованих на її повне або часткове фізичне знищення, вжиття заходів, спрямованих на запобігання дітонародженню в середовищі групи, а також насильницька передача дітей з однієї групи до іншої.

Визначальною ознакою геноциду є наявність спеціального наміру (*dolus specialis*) знищити повністю або частково захищену групу саме як таку. Саме цей спеціальний намір відрізняє геноцид від інших міжнародних злочинів, зокрема воєнних злочинів і злочинів проти людяності. Для кваліфікації діяння як геноциду недостатньо встановити факт масових убивств чи інших тяжких посягань на членів групи; необхідно довести, що такі дії були спрямовані саме на знищення відповідної групи повністю або в її істотній частині**.**

Злочинами проти людяності є будь-які з діянь, передбачених статтею 7 Римського статуту Міжнародного кримінального суду, якщо вони вчиняються в межах широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, та із усвідомленням такого нападу. Такий напад має здійснюватися відповідно до державної або організаційної політики чи на підтримку такої політики. До злочинів проти

людяності належать, зокрема, вбивство, винищення, поневолення, депортація або примусове переміщення населення, ув'язнення, катування, зґвалтування та інші форми сексуального насильства, переслідування, насильницьке зникнення осіб, апартеїд та інші нелюдські діяння.

Воєнними злочинами є серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, за вчинення яких передбачено індивідуальну кримінальну відповідальність. Їх кваліфікація можлива лише за наявності зв'язку зі збройним конфліктом міжнародного або неміжнародного характеру. Нормативну основу криміналізації воєнних злочинів становлять насамперед Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 року, Додаткові протоколи до них, норми міжнародного звичаєвого права та стаття 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду.

Відповідно до статті 8 Римського статуту воєнні злочини, що належать до юрисдикції Міжнародного кримінального суду, поділяються на чотири основні групи: (1) грубі порушення Женевських конвенцій 1949 року; (2) інші серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовуються під час міжнародних збройних конфліктів; (3) серйозні порушення статті 3, спільної для чотирьох Женевських конвенцій, учинені під час збройних конфліктів неміжнародного характеру; (4) інші серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовуються у збройних конфліктах неміжнародного характеру. Така класифікація відображає особливості міжнародно-правового регулювання міжнародних і неміжнародних збройних конфліктів.

До воєнних злочинів належать, зокрема, умисне вбивство осіб, які перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права, катування, нелюдське поводження, взяття заручників, незаконна депортація або переміщення населення, умисне спрямування нападів проти цивільного населення чи цивільних об'єктів, використання заборонених засобів і методів ведення війни, а також інші серйозні порушення законів та звичаїв війни**.**

Держави, які є учасницями Женевських конвенцій 1949 року та Додаткового протоколу I, зобов'язані криміналізувати серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, вживати заходів для розшуку осіб, підозрюваних у їх вчиненні, а також здійснювати їх кримінальне переслідування або передавати таких осіб іншій державі для судового розгляду відповідно до принципу aut dedere aut judicare. Невиконання цих зобов'язань може становити міжнародно-протиправне діяння держави та тягнути її міжнародно-правову відповідальність. Тому ефективне розслідування і кримінальне переслідування осіб, відповідальних за воєнні злочини, є не лише правом держави, а й її міжнародно-правовим обов'язком.

Окрему увагу слід приділити формам співучасті у міжнародних злочинах, а також відповідальності командирів та інших начальників. Відповідно до міжнародного кримінального права особа може нести кримінальну відповідальність за безпосереднє вчинення міжнародного злочину, його співвиконання, наказ про його вчинення, підбурювання, пособництво або інше сприяння його вчиненню. Крім того, військові командири та інші начальники можуть нести кримінальну відповідальність не лише за особисто вчинені міжнародні злочини, а й за злочини, вчинені підлеглими, якщо вони знали або за обставин справи повинні були знати про їх підготовку чи вчинення та не вжили всіх необхідних і розумних заходів для їх запобігання, припинення або передачі справи компетентним органам для розслідування і притягнення винних до відповідальності.

Відповідно до принципу комплементарності, закріпленого в Римському статуті Міжнародного кримінального суду, основна відповідальність за розслідування та кримінальне переслідування осіб, винних у вчиненні міжнародних злочинів, покладається на держави. Насамперед це стосується держави, на території якої було вчинено злочин, або держави громадянства підозрюваного. Міжнародний кримінальний суд доповнює, а не замінює національні системи кримінальної юстиції. Тому Суд може здійснювати свою юрисдикцію лише у випадках, коли відповідна держава не бажає або не спроможна здійснювати належне розслідування чи кримінальне переслідування.

Україна здійснює кримінальне переслідування осіб, відповідальних за міжнародні злочини, вчинені на її території, на підставі принципу територіальної юрисдикції. Після початку широкомасштабної агресії рф проти України національні правоохоронні органи здійснюють

безпрецедентне за масштабами документування, розслідування та кримінальне переслідування міжнародних злочинів, насамперед воєнних злочинів. Важливу роль у забезпеченні невідворотності відповідальності відіграє міжнародне співробітництво, зокрема діяльність Спільної слідчої групи (Joint Investigation Team, JIT) під егідою Євроюсту, а також взаємодія українських органів влади з Міжнародним кримінальним судом. Особливу увагу під час вивчення теми слід приділити практиці розслідування та судового розгляду воєнних злочинів в Україні, яка є унікальною за своїми масштабами та значенням для розвитку міжнародного кримінального правосуддя.

21 серпня 2024 року Україна ратифікувала Римський статут Міжнародного кримінального суду. Важливим наступним кроком стало приведення національного кримінального законодавства у відповідність до норм міжнародного кримінального права та положень Римського статуту. З цією метою Законом України від 9 жовтня 2024 року № 4012-IX було внесено комплексні зміни до Кримінального кодексу України, спрямовані на імплементацію норм міжнародного кримінального права, удосконалення регулювання відповідальності за міжнародні злочини та гармонізацію національного законодавства з положеннями Римського статуту Міжнародного кримінального суду.

Важливим інструментом подолання безкарності за міжнародні злочини є принцип універсальної юрисдикції. Він надає державам право здійснювати кримінальне переслідування осіб, підозрюваних у вчиненні окремих міжнародних злочинів, незалежно від місця вчинення злочину, громадянства підозрюваного чи потерпілих, а також від наявності безпосереднього зв'язку такого злочину з відповідною державою. На підставі цього принципу низка держав уже проводить розслідування та судові провадження щодо міжнародних злочинів, учинених у зв'язку з агресією рф проти України.

Під час вивчення теми особливу увагу слід приділити правовим підставам кримінальної відповідальності за злочин агресії у зв'язку з агресією рф проти України, особливостям кваліфікації воєнних злочинів, злочинів проти людяності та злочину геноциду, а також співвідношенню міжнародних і національних механізмів притягнення до кримінальної відповідальності осіб, винних у вчиненні міжнародних злочинів. Важливо також проаналізувати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду, роль національних судів України та інших держав, а також значення принципів комплементарності й універсальної юрисдикції для забезпечення невідворотності покарання за міжнародні злочини, вчинені в контексті агресії рф проти України.

**Питання:**

1. Поняття, підстави та принципи міжнародної кримінальної відповідальності індивіда
2. Міжнародні злочини: поняття, ознаки та види
3. Співвідношення міжнародних злочинів і конвенційних злочинів
4. Співвідношення міжнародної та національної кримінальної відповідальності за міжнародні злочини
5. Юрисдикція Міжнародного кримінального суду та принцип комплементарності
6. Поняття, підстави та елементи складу злочину агресії в міжнародному кримінальному праві
7. Поняття, підстави та елементи складу геноциду в міжнародному кримінальному праві
8. Поняття, підстави та елементи складу злочинів проти людяності в міжнародному кримінальному праві
9. Поняття, підстави та елементи складу воєнних злочинів в міжнародному кримінальному праві
10. Універсальна юрисдикція, відповідальність командирів і міжнародне співробітництво у розслідуванні та переслідуванні міжнародних злочинів
11. Гармонізація кримінального законодавства України з міжнародним кримінальним правом

**Рекомендована література:** [14, 18, 22, 31, 36, 39, 44, 46, 47, 51, 53, 57, 61, 70, 92, 95, 96, 99, 109, 110, 112].

## Модуль 3. Система міжнародного кримінального правосуддя та механізми притягнення до відповідальності за міжнародні злочини, вчинені у зв'язку з агресією рф проти України

Визначення, поняття та система міжнародного кримінального правосуддя. Становлення та розвиток міжнародного кримінального правосуддя. Юрисдикція міжнародних кримінальних судів і трибуналів. Гібридні та змішані міжнародні судові механізми. Практика міжнародних кримінальних судів і трибуналів та її вплив на правову систему України.

Юрисдикція Міжнародного кримінального суду та особливості її реалізації щодо міжнародних злочинів, вчинених на території України. Принцип комплементарності та його значення для національної системи кримінальної юстиції.

Міжнародні механізми розслідування міжнародних злочинів, вчинених в умовах міжнародного збройного конфлікту, спричиненого агресією рф проти України.

Створення, юрисдикція та значення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України.

### Методичні вказівки до вивчення модуля 3

Міжнародні кримінальні суди та трибунали створюються з метою притягнення фізичних осіб до міжнародної кримінальної відповідальності за вчинення міжнародних злочинів. У розвитку міжнародного кримінального правосуддя особливе значення мали Нюрнберзький міжнародний військовий трибунал, Міжнародний військовий трибунал для Далекого Сходу (Токійський трибунал), Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії, Міжнародний кримінальний трибунал щодо Руанди та Міжнародний кримінальний суд. Незважаючи на те, що ці судові інституції були створені на різних міжнародно-правових підставах, усі вони мали спільну мету: забезпечення кримінального переслідування осіб, відповідальних за вчинення найтяжчих міжнародних злочинів. Перші чотири трибунали були спеціальними (ad hoc) міжнародними судовими органами, створеними для розгляду конкретних ситуацій, тоді як Міжнародний кримінальний суд є постійною міжнародною судовою установою.

Міжнародний кримінальний суд було засновано на підставі Римського статуту Міжнародного кримінального суду, ухваленого 17 липня 1998 року на Дипломатичній конференції повноважних представників під егідою ООН у Римі. Юрисдикція МКС поширюється на злочини, вчинені після набрання чинності Римським статутом 1 липня 2002 року. До предметної юрисдикції Суду належать чотири категорії міжнародних злочинів: геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії. Суд може здійснювати юрисдикцію щодо злочинів, учинених на території держави-учасниці Римського статуту або громадянами такої держави, щодо злочинів, учинених на території держави чи громадянами держави, яка визнала юрисдикцію Суду шляхом подання заяви відповідно до статті 12(3) Римського статуту, а також щодо ситуацій, переданих на розгляд Суду Радою Безпеки ООН відповідно до глави VII Статуту ООН.

Україна двома заявами, схваленими постановами Верховної Ради України від 25 лютого 2014 року № 790-VII та від 4 лютого 2015 року № 145-VIII, відповідно до статті 12(3) Римського статуту визнала юрисдикцію Міжнародного кримінального суду щодо злочинів, вчинених на її території. Перша заява охоплювала період з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року, а друга поширила визнання юрисдикції Суду на злочини, які могли бути вчинені на території України починаючи з 20 лютого 2014 року без обмеження кінцевої дати. Це створило правові підстави для здійснення Міжнародним кримінальним судом розслідування та кримінального переслідування осіб, відповідальних за міжнародні злочини, вчинені в контексті міжнародного збройного конфлікту, спричиненого агресією рф проти України.

25 жовтня 2024 року Україна депонувала ратифікаційну грамоту Римського статуту Міжнародного кримінального суду, а 1 січня 2025 року Статут набув чинності для України. Відтак Україна стала повноправною державою-учасницею Римського статуту та системи Міжнародного кримінального суду, зберігши водночас усі правові наслідки визнання

юрисдикції Суду на підставі статті 12(3) Статуту. Це зміцнило правові засади співробітництва України з Судом та її участі в міжнародному механізмі притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні міжнародних злочинів.

Юрисдикція Міжнародного кримінального суду ґрунтується на принципі комплементарності, відповідно до якого першочерговий обов'язок щодо розслідування та кримінального переслідування осіб, відповідальних за вчинення міжнародних злочинів, покладається на державу, що має юрисдикцію щодо таких злочинів. Лише у випадку, коли держава не бажає або не спроможна здійснювати належне розслідування чи кримінальне переслідування, юрисдикцію може реалізовувати Міжнародний кримінальний суд.

Процедура розгляду справ у Міжнародному кримінальному суді є складною та багатоетапною. Першою стадією є попереднє вивчення ситуації (preliminary examination), яке здійснюється Прокурором Суду з метою встановлення наявності підстав для відкриття офіційного розслідування. Попереднє вивчення ситуації в Україні було розпочато у квітні 2014 року після подання Україною першої заяви про визнання юрисдикції Суду відповідно до статті 12(3) Римського статуту.

11 грудня 2020 року Прокурор Міжнародного кримінального суду оголосив про завершення попереднього вивчення ситуації в Україні та дійшов висновку про наявність розумних підстав вважати, що на території України були вчинені воєнні злочини та злочини проти людяності, які належать до юрисдикції Суду. Після початку повномасштабної агресії рф проти України 39 держав-учасниць Римського статуту, а згодом 43 держави, передали ситуацію в Україні на розгляд Міжнародного кримінального суду. Це надало можливість Прокурору Суду 2 березня 2022 року розпочати офіційне розслідування без необхідності отримання додаткового дозволу Палати попереднього провадження.

У межах цього розслідування Міжнародний кримінальний суд видав низку ордерів на арешт осіб, підозрюваних у вчиненні міжнародних злочинів. 17 березня 2023 року ордери на арешт були видані щодо Володимира Путіна та Марії Львової-Бєлової за підозрою у вчиненні воєнного злочину незаконної депортації та незаконного переміщення українських дітей з окупованих територій України до рф. 5 березня 2024 року Суд видав ордери на арешт Сергія Кобилаша та Віктора Соколова, а 24 червня 2024 року - Сергія Шойгу та Валерія Герасимова у зв'язку з підозрою у вчиненні воєнних злочинів та злочинів проти людяності, пов'язаних, зокрема, з ударами по об'єктах цивільної інфраструктури та заподіянням надмірної шкоди цивільному населенню під час міжнародного збройного конфлікту, спричиненого агресією рф проти України.

Водночас юрисдикція Міжнародного кримінального суду щодо злочину агресії залишається обмеженою. Відповідно до статті 15 bis (5) Римського статуту Суд не може здійснювати юрисдикцію щодо злочину агресії, вчиненого громадянами держави, яка не є учасницею Статуту, або на території такої держави, за відсутності відповідного рішення Ради Безпеки ООН. Саме тому чинний механізм Міжнародного кримінального суду не дає змоги здійснювати кримінальне переслідування вищого політичного та військового керівництва рф за злочин агресії проти України.

З метою усунення цієї прогалини було створено Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України, юрисдикція якого обмежується розглядом одного міжнародного злочину – злочину агресії. Його створення не впливає на повноваження Міжнародного кримінального суду, а навпаки, доповнює існуючу систему міжнародної кримінальної юстиції. 25 червня 2025 року в Страсбурзі була підписана Угода між Україною та Радою Європи про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України, невід'ємною частиною якої став Статут Трибуналу. 15 липня 2025 року Верховна Рада України ратифікувала зазначену Угоду.

Подальше інституційне оформлення Трибуналу було пов'язане з ухваленням Розширеної часткової угоди про Керівний комітет Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України. Відповідну угоду Комітет міністрів Ради Європи схвалив 15 травня 2026 року на своєму засіданні в Кишиневі. Рішення про її схвалення підтримали 37 держав. Угода визначає механізми управління, нагляду та фінансування діяльності Трибуналу через Керівний комітет,

до якого можуть приєднуватися держави та міжнародні організації, що підтримують його діяльність. Набуття чинності Розширеною частковою угодою про Керівний комітет Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України стане важливим етапом завершення формування правової та інституційної основи Трибуналу та створить умови для початку його повноцінного функціонування.

Важливу роль у забезпеченні діяльності майбутнього Трибуналу відіграють міжнародні механізми збору, збереження та аналізу доказів. Зокрема, 25 березня 2022 року за підтримки Євроюсту була створена Спільна слідча група щодо злочинів в Україні (Joint Investigation Team, JIT). Крім того, 3 липня 2023 року в структурі Євроюсту розпочав роботу Міжнародний центр з переслідування злочину агресії проти України (International Centre for the Prosecution of the Crime of Aggression against Ukraine, ICPA), завданням якого є координація збору, збереження, систематизації та аналізу доказів злочину агресії для їх подальшого використання під час міжнародних і національних кримінальних проваджень.

Таким чином, сучасна система міжнародної кримінальної юстиції щодо агресії РФ проти України поєднує діяльність Міжнародного кримінального суду, національних органів кримінальної юстиції, міжнародних механізмів документування та розслідування міжнародних злочинів, а також, у перспективі, Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України, який має забезпечити притягнення до кримінальної відповідальності осіб, що фактично контролювали або спрямовували політичні чи воєнні дії держави-агресора та несуть найвищу відповідальність за вчинення злочину агресії.

**Питання:**

1. Визначення, поняття та система міжнародного кримінального правосуддя
2. Становлення та основні етапи розвитку міжнародного кримінального правосуддя
3. Міжнародні кримінальні суди та трибунали: види, правова основа створення та юрисдикція
4. Гібридні та змішані міжнародні судові механізми: поняття, особливості та значенн
5. Практика міжнародних кримінальних судів і трибуналів та її вплив на розвиток міжнародного кримінального права і правової системи України
6. Юрисдикція Міжнародного кримінального суду: поняття, види та умови здійснення
7. Особливості реалізації юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо міжнародних злочинів, вчинених на території України
8. Принцип комплементарності та його значення для діяльності національних органів кримінальної юстиції
9. Міжнародні механізми документування, розслідування та переслідування міжнародних злочинів, вчинених у контексті агресії рф проти України
10. Правові підстави створення, юрисдикція та значення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України в системі міжнародної кримінальної юстиції

**Рекомендована література:** [4, 14, 17, 18, 22, 24, 36, 39, 41, 58, 61, 65, 71, 72, 80, 81, 112, 113, 134].

## 5. САМОСТІЙНА РОБОТА

| Найменування модулів | Кіл-ть годин |
|---|---|
| **Заліковий модуль № 1. Міжнародне право та міжнародний правопорядок XXI ст.** | **19** |
| Модуль 1. Міжнародно-правова система та її вплив на міжнародний правопорядок | 4 |
| Модуль 2. Кризові явища в міжнародному праві та сучасні загрози міжнародному правопорядку | 5 |
| Модуль 3. Міжнародне правосуддя та міжнародний правопорядок | 4 |
| Модуль 4. Концепція «*lawfare*» та її застосування Україною в умовах агресії рф | 6 |
| **Заліковий модуль № 2. Міжнародне гуманітарне право та його застосування щодо міжнародного збройного конфлікту** | **45** |
| Модуль 1. Філософія та принципи міжнародного гуманітарного права | 7 |
| Модуль 2. Захист осіб та об’єктів в міжнародному гуманітарному праві | 9 |
| Модуль 3. Основні гарантії щодо поводження з військовополоненими та особливості їх реалізації | 9 |
| Модуль 4. Режим воєнної окупації | 10 |
| Модуль 5. Роль компонентів Міжнародного Руху Червоного Хреста та Червоного Півмісяця у подоланні гуманітарних наслідків збройного конфлікту | 10 |
| **Заліковий модуль № 3. Міжнародна відповідальність держави та індивіда** | **20** |
| Модуль 1. Міжнародна відповідальність держави за порушення імперативних норм міжнародного права | 6 |
| Модуль 2. Міжнародна кримінальна відповідальність фізичних осіб та її реалізація у зв'язку з агресією рф проти України | 7 |
| Модуль 3. Система міжнародного кримінального правосуддя та механізми притягнення до відповідальності за міжнародні злочини, вчинені у зв'язку з агресією рф проти України | 7 |
| **Всього годин:** | **84** |

## 6. РЕЙТИНГОВА СИСТЕМА ОЦІНОВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ

Успішність аспіранта з вивчення дисципліни «Актуальні проблеми міжнародного права» оцінюється за семестровим рейтингом. Сума набраних рейтингових балів при семестровому контролі переводиться в оцінки за системою оцінювання ECTS (європейська система оцінювання), що передбачає семибальну шкалу **A, B, C, D, E, $F_X$, F** оцінок.

Рейтинг аспіранта формується поступово протягом семестра на підставі оцінювання знань, які він отримав з дисципліни «Актуальні проблеми міжнародного права». Оцінювання проводиться за критерієм правильності та повноти, логіки та системності розкриття відповідної теми. Даний рейтинг складається з балів, що він отримує за:

а). відповіді на практичних заняттях, включаючи тематичні доповіді за відповідними темами;

б). самостійну роботу;

в). відповідь на заліку.

**Система рейтингових (вагових) балів та критерії оцінювання:**

*1. Робота на практичних заняттях*

Формою перевірки рівня підготовленості аспірантів під час практичних занять згідно тем робочої навчальної програми є:

- оцінювання знань аспірантів на практичних заняттях;
- оцінювання виконаних завдань у процесі самостійної роботи аспірантів.

Критерії оцінювання:

***15*** – ***високий*** (поглиблений) рівень підготовки з питань практичного заняття, підготовка доповідей та повідомлень. Вміння працювати групами, аналізувати відповідні законодавчі акти та практично вирішувати ситуаційні завдання;

***10*** – ***добрий*** рівень підготовки. Вміння аналізувати;

***5*** – ***задовільний*** рівень підготовки. Недостатній рівень засвоєння матеріалу, обмеження знань виключно інформацією підручника;

***2*** – ***незадовільний*** рівень підготовки. Дуже низький рівень засвоєння знань, відсутня ініціатива в обговоренні питань практичного заняття;

***1*** – ***незадовільний*** рівень підготовки. Відсутність знань з пройденого матеріалу, повна пасивність на практичних заняттях.

Розмір шкали рейтингу **R = 100 балів.**
Розмір стартової шкали $\mathbf{R_C}$ **= 40 балів.**
Рейтингова шкала з дисципліни складає $\mathbf{R = R_C + R_E = 40 + 60 = 100}$ **балів**

**Умови допуску до заліку:** стартовий рейтинг $R_C$ > 40 балів.

Критерії залікового оцінювання: виходячи з розміру шкали $R_E$ = 60.

Переведення значення рейтингових оцінок в європейську систему оцінювання (ECTS) і традиційні оцінки для внесення їх до екзаменаційної (залікової) відомості та залікової книжки здійснюється відповідно до таблиці:

**Таблиця переведення рейтингової оцінки з навчальної дисципліни RD**

| **RD = RC + RE** | **Оцінка ECTS** | **Оцінка ECTS** | **Традиційна залікова оцінка** |
|---|---|---|---|
| RD = 95 - 100 | A | Відмінно | Зараховано |
| RD = 85 - 94 | B | Дуже добре | |
| RD = 75 - 84 | C | Добре | |
| RD = 65 - 74 | D | Задовільно | |
| RD = 60 - 64 | E | Достатньо | |
| RD = менш ніж 60 | $F_X$ | Незадовільно | Незараховано |
| RC < 40% | F | Недопущено | Недопущено |

**Приклад для заліку**

| Поточне тестування та самостійна робота | | Сума балів |
|---|---|---|
| Практичне заняття | Залік | |
| 40 | 60 | 100 |

## 7. ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДО ЗАЛІКУ

1. Компоненти міжнародно-правової системи.
2. Структура системи міжнародного права.
3. Сутність міжнародного права.
4. Значення основних принципів міжнародного права.
5. Особливості норм міжнародного права.
6. Суб’єктна, просторова та предметна сфера дії міжнародного права.
7. Фрагментація міжнародного права.
8. Міжнародно-правове регулювання та міжнародний правопорядок.
9. «Міжнародний правопорядок» та «міжнародна законність» у системі міжнародно-правових категорій.
10. Гарантії міжнародної законності.
11. Концепція панування права у міжнародних відносинах.
12. Кризові явища в міжнародному праві.
13. Вплив світових війн на міжнародний правопорядок.
14. Сучасні загрози міжнародному правопорядку.
15. Агресія рф проти України та міжнародний правопорядок.
16. Механізми реагування ООН на агресію рф проти України.
17. Етапи розвитку системи міжнародного правосуддя.
18. Класифікація міжнародних судів та трибуналів.
19. Судочинство у Міжнародному Суді ООН.
20. Система та юрисдикція міжнародних судів з прав людини.
21. Поняття та значення «lawfare».
22. Застосування «lawfare» Україною під час агресії рф.
23. Справи України проти рф у Міжнародному Суді ООН.
24. Справи України проти рф в арбітражних трибуналах, створених відповідно до Додатка VII до Конвенції ООН з морського права 1982 р.
25. Справи України проти рф в Органі з вирішення спорів Світової організації торгівлі.
26. Справи України проти рф у Європейському суді з прав людини.
27. Справи проти рф за позовами українських інвесторів у міжнародних інвестиційних та комерційних арбітражах як засіб «lawfare».
28. Історичний розвиток міжнародного гуманітарного права.
29. Принципи міжнародного гуманітарного права.
30. Сфера дії міжнародного гуманітарного права.
31. Джерела міжнародного гуманітарного права.
32. Учасники та жертви збройного конфлікту.
33. Класифікація збройного конфлікту.
34. Імплементація норм міжнародного гуманітарного права.
35. Платформа прогресивного розвитку міжнародного права МЗС України.
36. Принцип розрізнення щодо осіб та об’єктів.
37. Визначення та критерії комбатанта.
38. Визначення та наслідки безпосередньої участі цивільних осіб у бойових діях.
39. Визначення та критерії військової цілі.
40. Загальний та спеціальний захист цивільних об’єктів.
41. Принцип пропорційності та умови його застосування.
42. Принцип вжиття запобіжних заходів.
43. Заборона засобів та методів ведення війни.
44. Захист природного середовища під час війни.
45. Захист культурних цінностей під час війни.

46. Правове регулювання поводження з військовополоненими.
47. Імплементація норм міжнародного гуманітарного права щодо поводження з військовополоненими у законодавство України.
48. Правовий статус військовополонених.
49. Загальні вимоги міжнародного гуманітарного права щодо поводження з військовополоненими.
50. Право на справедливий суд щодо військовополонених.
51. Вимоги міжнародного гуманітарного права щодо інтернування військовополонених.
52. Відповідальність військовополонених за міжнародні злочини.
53. Обмін та репатріація військовополонених.
54. Діяльність Національного інформаційного бюро та Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими.
55. Визначення та значення режиму окупації в міжнародному гуманітарному праві.
56. Застосовні норми міжнародного гуманітарного права щодо режиму окупації.
57. Правовий статус окупованої території та принцип тимчасовості окупації.
58. Застосування міжнародних договорів з прав людини на окупованих територіях.
59. Основні обов'язки держави-окупанта щодо забезпечення життєдіяльності цивільного населення на окупованих територіях.
60. Механізми захисту цивільних осіб у період окупації.
61. Зобов'язання держави-окупанта щодо забезпечення гуманітарного доступу.
62. Захист майна та культурних цінностей на окупованих територіях.
63. Заборона депортації, примусового переміщення населення окупованих територій та переміщення цивільного населення держави-окупанта на окуповану територію.
64. Відповідальність держави-окупанта за порушення норм міжнародного гуманітарного права.
65. Структура та компоненти Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця.
66. Правові засади діяльності Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця.
67. Основоположні принципи Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця.
68. Правовий статус, завдання та функції Міжнародного комітету Червоного Хреста.
69. Діяльність Міжнародного комітету Червоного Хреста щодо захисту жертв збройних конфліктів.
70. Правовий статус, завдання та функції національних товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця.
71. Правовий статус та діяльність Товариства Червоного Хреста України.
72. Правовий статус, завдання та функції Міжнародної федерації товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця.
73. Співробітництво між компонентами Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця.
74. Поняття та підстави міжнародно-правової відповідальності.
75. Суб'єкти міжнародно-правової відповідальності.
76. Міжнародно-протиправне діяння держави як підстава міжнародно-правової відповідальності.
77. Присвоєння поведінки державі у міжнародному праві та обставини, що виключають протиправність діяння.
78. Види, форми та зміст міжнародно-правової відповідальності держав.
79. Реституція, компенсація та сатисфакція як форми відшкодування шкоди в міжнародному праві.
80. Міжнародно-правова відповідальність держав за серйозні порушення імперативних норм загального міжнародного права (jus cogens).
81. Міжнародно-правова відповідальність рф за агресію проти України.
82. Міжнародно-правова відповідальність держав за порушення Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, грубі порушення міжнародного гуманітарного права та діяння, пов'язані зі злочинами проти людяності.

83. Міжнародно-правові механізми відшкодування шкоди, завданої агресією рф проти України, та діяльність Реєстру збитків для України.
84. Поняття, підстави та принципи міжнародної кримінальної відповідальності індивіда.
85. Міжнародні злочини: поняття, ознаки та види.
86. Співвідношення міжнародних злочинів і конвенційних злочинів.
87. Співвідношення міжнародної та національної кримінальної відповідальності за міжнародні злочини.
88. Поняття, підстави та елементи складу злочину агресії в міжнародному кримінальному праві.
89. Поняття, підстави та елементи складу геноциду в міжнародному кримінальному праві.
90. Поняття, підстави та елементи складу злочинів проти людяності в міжнародному кримінальному праві.
91. Поняття, підстави та елементи складу воєнних злочинів у міжнародному кримінальному праві.
92. Універсальна юрисдикція, відповідальність командирів і міжнародне співробітництво у розслідуванні та переслідуванні міжнародних злочинів.
93. Гармонізація кримінального законодавства України з міжнародним кримінальним правом.
94. Визначення, поняття та система міжнародного кримінального правосуддя.
95. Становлення та основні етапи розвитку міжнародного кримінального правосуддя.
96. Міжнародні кримінальні суди та трибунали: види, правова основа створення та юрисдикція.
97. Гібридні та змішані міжнародні судові механізми: поняття, особливості та значення.
98. Практика міжнародних кримінальних судів і трибуналів та її вплив на розвиток міжнародного кримінального права і правової системи України.
99. Юрисдикція Міжнародного кримінального суду: поняття, види та умови здійснення.
100. Особливості реалізації юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо міжнародних злочинів, вчинених на території України.
101. Принцип комплементарності та його значення для діяльності національних органів кримінальної юстиції.
102. Міжнародні механізми документування, розслідування та переслідування міжнародних злочинів, вчинених у контексті агресії рф проти України.
103. Правові підстави створення, юрисдикція та значення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України в системі міжнародної кримінальної юстиції.

## 8. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА


1. Гаазька конвенція (IV) про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі : міжнародний документ від 18.10.1907. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text
2. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II) : міжнародний документ від 08.06.1977. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text
3. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) : міжнародний документ від 08.06.1977. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text
4. Заява Верховної Ради України до Міжнародного кримінального суду про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності вищими посадовими особами держави, які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян під час мирних акцій протесту в період з 21 листопада 2013 р. по 22 лютого 2014 р. : постанова Верховної Ради України від 25.02.2014 № 790-VII. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/790-18#Text
5. Заява МЗС України щодо неправдивих та образливих звинувачень Росії в геноциді як приводу для її протиправної військової агресії : заява Міністерства закордонних справ України від 26.02.2022. Урядовий портал. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/zayava-mzs-ukrayini-shchodo-nepravdivih-ta-obrazlivih-zvinuvachen-rosiyi-v-genocidi-yak-privodu-dlya-yiyi-protipravnoyi-vijskovoyi-agresiyi
6. Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України : затв. наказом Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text
7. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
8. Конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text
9. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12 серпня 1949 року. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text
10. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі від 12 серпня 1949 року. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text
11. Конвенція про створення Міжнародної компенсаційної комісії для України (Гаага, 16.12.2025). Рада Європи. URL: https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=229
12. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text
13. Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків : заява Верховної Ради України від 21.04.2015 № 337-VIII. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/337-19#Text
14. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України : Закон України від 09.10.2024 № 4012-IX. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4012-20#Text

15. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text

16. Про затвердження Порядку маркування в особливий період будівель та споруд, транспортних засобів, які підпадають під дію норм міжнародного гуманітарного права, відповідними розпізнавальними знаками (емблемами) : постанова Кабінету Міністрів України від 21.10.2022 № 1199. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1199-2022-%D0%BF#Text

17. Про Заяву Верховної Ради України про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян : постанова Верховної Ради України від 04.02.2015 № 145-VIII. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-19#Text

18. Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього : Закон України від 21.08.2024 № 3909-IX. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20#Text

19. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року «Про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя» : Указ Президента України від 24.03.2021 № 117/2021. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117/2021#Text

20. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки» : Указ Президента України від 28.12.2021 № 685/2021. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text

21. Про Товариство Червоного Хреста України : Закон України від 28.11.2002 № 330-IV. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/330-15#Text

22. Римський статут Міжнародного кримінального суду : міжнародний документ від 17.07.1998. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

23. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду : міжнародний документ від 26.06.1945. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text

24. Угода між Україною та Радою Європи про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України (Страсбург, 25.06.2025). Рада Європи. URL: https://www.coe.int/uk/web/special-tribunal-ukraine/about

25. Aggression against Ukraine : UN General Assembly resolution ES-11/1 of 2 March 2022. URL: https://docs.un.org/en/A/RES/ES-11/1

26. Allegations of Genocide under the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Ukraine v. Russian Federation: 32 States intervening) : Judgment on Preliminary Objections of 2 February 2024; Order of 5 December 2025. International Court of Justice. URL: https://www.icj-cij.org/case/182

27. Application of the International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism and of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Ukraine v. Russian Federation) : Judgment of 31 January 2024. International Court of Justice. URL: https://www.icj-cij.org/case/166

28. Convention (III) relative to the Treatment of Prisoners of War. Geneva, 12 August 1949 : Commentary of 2020. International Committee of the Red Cross. URL: https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciii-1949

29. Dispute concerning Coastal State Rights in the Black Sea, Sea of Azov, and Kerch Strait (Ukraine v. the Russian Federation), PCA Case No. 2017-06 : Award of 22 April 2026. Press Release of the Permanent Court of Arbitration. URL: https://docs.pca-cpa.org/2026/06/460fa267-2017-06-20260615-press-release.pdf

30. Draft conclusions on identification and legal consequences of peremptory norms of general international law (jus cogens) : adopted by the International Law Commission in 2022. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/1_14_2022.pdf

31. Elements of Crimes. International Criminal Court. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/Publications/Elements-of-Crimes.pdf

32. Fragmentation of International Law: Difficulties Arising from the Diversification and Expansion of International Law : Report of the Study Group of the International Law Commission finalized by Martti Koskenniemi. A/CN.4/L.682. 13 April 2006. URL: https://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_l682.pdf

33. Furtherance of remedy and reparation for aggression against Ukraine : UN General Assembly resolution ES-11/5 of 14 November 2022. URL: https://docs.un.org/en/A/RES/ES-11/5

34. Register of Damage Caused by the Aggression of the Russian Federation Against Ukraine : Committee of Ministers of the Council of Europe Resolution CM/Res(2023)3 of 12 May 2023. URL: https://rd4u.coe.int/en/

35. Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts : articles adopted by the International Law Commission in 2001. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf

36. Rome Statute of the International Criminal Court : A/CONF.183/9 of 17 July 1998. International Criminal Court. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf

37. Ukraine and the Netherlands v. Russia [GC] : Judgment of the European Court of Human Rights of 9 July 2025. Council of Europe Office in Ukraine. URL: https://www.coe.int/en/web/kyiv/-/the-echr-holds-russia-accountable-for-widespread-abuses-of-human-rights-arising-from-the-conflict-in-ukraine-since-2014-including-the-downing-of-flight-mh17

38. Богуцький П. П. Правове забезпечення безпеки Азово-Чорноморського регіону: виклики та рішення : монографія / П. П. Богуцький, Т. Р. Короткий, З. В. Тропін ; ДНУ «Інститут інформації, безпеки і права НАПрН України». – Київ ; Одеса : Фенікс, 2022. – 196 с.

39. Буроменський М. Ретроактивне застосування відповідальності за міжнародні злочини в практиці міжнародного кримінального правосуддя // Per aspera ad astra. На пошану професора Олександра Григорова до 65-річчя : колективна монографія / за ред.: проф. В. Мицика, проф. С. Білоцького ; Навч.-наук. ін-т міжнар. відносин Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – Київ ; Одеса : Фенікс, 2025. – С. 181–196.

40. Буткевич В. Г. Міжнародне право. Основні галузі : підручник / В. Г. Буткевич, В. В. Мицик, О. В. Задорожній ; за ред. В. Г. Буткевича. – Київ : Либідь, 2004. – 816 с.

41. Буткевич О. Система міжнародного правосуддя: каталізатори появи та основні етапи становлення // Per aspera ad astra. На пошану професора Олександра Григорова до 65-річчя : колективна монографія / за ред.: проф. В. Мицика, проф. С. Білоцького ; Навч.-наук. ін-т міжнар. відносин Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – Київ ; Одеса : Фенікс, 2025. – С. 168–180.

42. Вивчаючи міжнародне гуманітарне право : навч.-метод. посіб. / за заг. ред. Т. Короткого. – 2-ге вид. – Київ : УГСПЛ ; Одеса : Фенікс, 2021. – 268 с. URL: https://old.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2021/09/MGP_4_3.pdf

43. Воєнні злочини в Україні: музеї та нематеріальна культурна спадщина під прицілом : звіт за результатами моніторингу ймовірних воєнних злочинів, вчинених проти музеїв та нематеріальної культурної спадщини України під час повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну / Ю. Гончаренко, С. Дяченко, Р. Єделєв, Т. Короткий, І. Назарчук, М. Пашковський, Я. Савченко, Н. Хендель, М. Ющенко. – Одеса : Фенікс, 2023. – 208 с.

44. Воєнні злочини проти архівів : аналітичний звіт за результатами проєкту «Минуле заради майбутнього: відповідальність за воєнні злочини проти архівів» / М. Пашковський, Т. Короткий, Н. Хендель, М. Польовий, Д. Рабомізо, А. Полухіна, Т. Познякевич ; за ред. М.

Пашковського ; ГО «Фонд підтримки фундаментальних досліджень». – Київ ; Одеса, 2025. – 100 с.

45. Гнатовський М. Коментар до рішення Великої палати ЄСПЛ у міждержавній справі «Україна проти Росії (щодо Криму)» від 25 червня 2024 року // Український часопис міжнародного права : наук.-практ. журн. – 2025. – № 2. – С. 88–90. URL: https://jusintergentes.com.ua/images/2025/2/88-90.pdf

46. Гнатовський М., Короткий Т. Визначення воєнних злочинів у міжнародному кримінальному праві // Юридична газета. – 2022. – 18 квітня. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/viznachennya-voennih-zlochiniv-u-mizhnarodnomu-kriminalnomu-pravi.html

47. Гнатовський М., Короткий Т. Що таке воєнні злочини: визначення, історія виникнення, закони та юрисдикція // Zmina. – 2022. – 20 квітня. URL: https://zmina.info/instructions/shho-take-voyenni-zlochyny-vyznachennya-istoriya-vynyknennya-zakony-ta-yurysdykcziya/

48. Доценко М., Короткий Т. Міжнародне гуманітарне право: огляд корисних джерел // Юридична газета. – 2025. – 20 серпня. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/mizhnarodne-pravo-investiciyi/mizhnarodne-gumanitarne-pravo-oglyad-korisnih-dzherel.html

49. Доценко М., Короткий Т., Хендель Н. Імплементація міжнародного гуманітарного права: інституційний вимір // Юридична газета. – 2025. – 22 серпня. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/mizhnarodne-pravo-investiciyi/implementaciya-mizhnarodnogo-gumanitarnogo-prava-instituciyniy-vimir.html

50. Доценко М., Короткий Т., Хендель Н. Ініціатива з посилення політичної підтримки міжнародного гуманітарного права: забезпечити дотримання // Юридична газета. – 2025. – 25 серпня. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/mizhnarodne-pravo-investiciyi/iniciativa-z-posilennya-politichnoyi-pidtrimki-mizhnarodnogo-gumanitarnogo-prava-zabezpechiti-dotrim.html

51. Екоцид: виникнення, розвиток, відповідальність / Т. Короткий, О. Мацько, М. Попов, Н. Хендель ; ГО «Фонд підтримки фундаментальних досліджень». – Одеса, 2026. – 50 с.

52. Єделєв Р., Короткий Т. Співвідношення понять «держава-агресор» і «сторона міжнародного збройного конфлікту» // Юридична газета. – 2022. – 22 червня. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/mizhnarodne-pravo-investiciyi/spivvidnoshennya-ponyat-derzhavaagresor-i-storona-mizhnarodnogo-zbroynogo-konfliktu.html

53. Заворотько І., Кориневич А., Короткий Т. Які воєнні злочини вчиняє Росія проти дітей України та як їх кваліфікує міжнародне право // Zmina. – 2022. – 19 травня. URL: https://zmina.info/articles/yaki-voyenni-zlochyny-vchynyaye-rosiya-proty-ditej-ukrayiny-ta-yak-yih-kvalifikuye-mizhnarodne-pravo/

54. Заворотько І., Короткий Т. Захист від цікавості публіки в міжнародному гуманітарному праві: умови застосування щодо російських військовополонених // Український часопис міжнародного права : наук.-практ. журн. – 2022. – № 2. – С. 43–47. DOI: https://doi.org/10.36952/uail.2022.2.43-47

55. Заворотько І., Короткий Т. Прес-конференції військовополонених: недотримання їх права на захист від цікавості публіки чи наявність значного суспільного інтересу? // Юридична газета. – 2022. – 4 квітня. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/preskonferenciyi-viyskovopolonenih-nedotrimannya-yih-prava-na-zahist-vid-cikavosti-publiki-chi-nayav.html

56. Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права / передм. Т. Р. Короткий, Є. В. Лук'янченко ; вступ. ст. М. М. Гнатовський. – Одеса : Фенікс, 2017. – 40 с. URL: http://fsfr.org/wp-content/uploads/2017/06/Zvich_Normi.pdf

57. Звіт з документування воєнних злочинів: населені пункти Чернігівщини (звіт третій) / А. Чупіс, Т. Короткий, А. Халіулова, С. Буров. – Чернігів : Освітній дім прав людини, 2025. – 102 с.

58. Кориневич А., Короткий Т., Пашковський М. Політико-правові аспекти створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України // Український часопис

міжнародного права : наук.-практ. журн. – 2024. – № 1. – С. 20–31. DOI: https://doi.org/10.36952/ujil.2024.1.20-31

59. Кориневич А., Короткий Т. Російська концепція геноциду по Джорджу Орвеллу: що криється за наказом Міжнародного Суду ООН // Радіо Свобода. – 2022. – 18 березня. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/rosiya-ukrayina-minarodnyy-sud/31760166.html

60. Кориневич А., Короткий Т., Семишкур С. Десять років потому: Рішення Арбітражного трибуналу у справі Україна проти Російської Федерації щодо прав прибережної держави в Чорному морі, Азовському морі та Керченській протоці // Український часопис міжнародного права : наук.-практ. журн. – 2026. – № 2. – С. 59–72.

61. Кориневич А., Короткий Т. Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України: realpolitik проти невідворотності покарання за злочин агресії // Український часопис міжнародного права : наук.-практ. журн. – 2022. – № 2. – С. 33–42. DOI: https://doi.org/10.36952/uail.2022.2.33-42

62. Кориневич А., Короткий Т., Тропін З. Справа МС ООН Україна проти РФ в контексті юридичного протистояння України та Російської Федерації // Юридична газета. – 2022. – 20 березня. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/mizhnarodne-pravo-investiciyi/sprava-ms-oon-ukrayina-proti-rf-v-konteksti-yuridichnogo-protistoyannya-ukrayini-ta-rosiyskoyi-feder.html

63. Кориневич А., Короткий Т., Тропін З. Справа МС ООН Україна проти РФ «Щодо звинувачень у вчиненні геноциду відповідно до Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього»: prima facie // Український часопис міжнародного права : наук.-практ. журн. – 2022. – № 1. – С. 63–68.

64. Кориневич А. О. Застосування міжнародного гуманітарного права до збройного конфлікту на території України : навч. посіб. / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Одеса : Фенікс, 2015. – 78 с.

65. Кориневич А. О., Короткий Т. Р. Міжнародні механізми відповідальності за злочин агресії та інші найтяжчі міжнародні злочини // Трансформація військового права в умовах сучасних викликів і загроз : зб. матеріалів Міжвідомч. наук.-практ. конф. (м. Київ, 9 черв. 2026 р.) / упоряд.: П. П. Богуцький, А. Р. Крусян, О. В. Лебединська, М. А. Микитюк. – Київ ; Одеса, 2026. – С. 102–107.

66. Короткий Т., Доценко М. На варті гуманності. Женевські конвенції 1949 р. // Юридична газета. – 2020. – 12 серпня. URL: https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/na-varti-gumannosti-zhenevski-konvenciyi-1949.html

67. Короткий Т., Єделєв Р. Чи є Білорусь державою-агресором щодо України попри відсутність бойових дій? // Zmina. – 2022. URL: https://zmina.info/articles/chy-ye-bilorus-derzhavoyu-agresorom-shhodo-ukrayiny-popry-vidsutnist-bojovyh-dij/

68. Короткий Т., Заворотько І. Заборонені засоби та методи ведення бойових дій, які Росія використовує у війні проти України // Zmina. – 2022. – 13 червня. URL: https://zmina.info/articles/zaboroneni-zasoby-ta-metody-vedennya-bojovyh-dij-yaki-rosiya-vykorystovuye-u-vijni-proty-ukrayiny/

69. Короткий Т., Заворотько І., Кириченко Д. Заява Amnesty International «Ukraine: military endangering civilians by locating forces in residential areas – new research»: питання об'єктивності, справедливості та міжнародного права // Український часопис міжнародного права : наук.-практ. журн. – 2023. – № 1. – С. 28–36. DOI: https://doi.org/10.36952/uail.2023.1.28-36

70. Короткий Т. Командна відповідальність: довгий шлях до першого вироку // Проблеми правового забезпечення оборони України : зб. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 10 верес. 2025 р.) / упоряд.: П. П. Богуцький, Ю. В. Гаруст, Л. В. Заславська, В. Г. Пилипчук. – Київ ; Одеса, 2025. – С. 264–268.

71. Короткий Т. Міжнародний трибунал у Гаазі. Вирок Україна проти Росії // Минуле / Майбутнє / Мистецтво. – 2022. – 17 березня. URL: https://www.facebook.com/past.future.art/posts/515588143454123

72. Короткий Т., Неділько Б. Україна і Міжнародний кримінальний суд: двадцять складних питань і простих відповідей // Юридична газета. – 2020. – 25 серпня. – № 16 (722). – С. 30–31. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/ukrayina-i-mizhnarodniy-kriminalniy-sud-dvadcyat-skladnih-pitan-i-prostih-vidpovidey.html

73. Короткий Т. Р. Від «Jus inter gentes» к «Jus inter civilisatione» // Альманах міжнародного права. – Одеса : Фенікс, 2010. – С. 138–151.

74. Короткий Т. Р. Генезис міжнародної правосуб'єктності інтеграційних утворень і еволюція міжнародного права // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». – Одеса : Юрид. літ., 2013. – Т. 11. – С. 439–453.

75. Короткий Т. Р. Гуманізація міжнародного права // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. – Одеса : Юрид. літ., 2008. – Т. 7. – С. 170–182.

76. Короткий Т. Р. Демократизація міжнародного права // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». – Одеса : Юрид. літ., 2010. – Т. 9. – С. 347–359.

77. Короткий Т. Р. Екологізація міжнародного права // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». – Одеса : Юрид. літ., 2011. – Т. 10. – С. 186–201.

78. Короткий Т. Р., Ладиненко А. П. Поняття та сутність міжнародно-правової системи // Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету. – Одеса : Міжнар. гуманітар. ун-т, 2008. – Вип. 8. – С. 49–55.

79. Короткий Т. Р. Міжнародно-правова відповідальність Ірану за катастрофу рейсу PS 752 // Українське право. – 2020. – 16 січня. URL: https://ukrainepravo.com/international_law/public_international_law/mizhnarodno-pravova-vidpovidalnist-iranu-za-katastrofu-reysu-ps-752/

80. Короткий Т. Р., Пашковський М. І. Утворення Спеціального міжнародного трибуналу для розгляду воєнних злочинів, учинених особами держави-агресора на території України: правові проблеми та шляхи їх розв'язання // Правнича наука та законодавство України: європейський вектор розвитку в умовах воєнного стану : монографія. – Харків, 2023. – С. 545–576.

81. Короткий Т. Р., Пашковський М. І. Юрисдикція Міжнародного кримінального суду щодо воєнних злочинів, учинених на території України // Правнича наука та законодавство України: європейський вектор розвитку в умовах воєнного стану : монографія. – Харків, 2023. – С. 520–544.

82. Короткий Т. Р., Плешко Е. А. Формування доказової бази для міжнародно-правових механізмів захисту національних інтересів при посяганнях на суверенітет і територіальну цілісність України // Український часопис міжнародного права : наук.-практ. журн. – 2014. – № 4. – С. 34–41.

83. Короткий Т. Р. Принцип панування права серед принципів сучасного міжнародного правопорядку // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – Одеса : Фенікс, 2008. – Вип. 35. – С. 336–345.

84. Короткий Т. Р. Проблеми формування міжнародної правосвідомості у процесі підготовки юристів-міжнародників // Український часопис міжнародного права : наук.-практ. журн. – 2013. – Спец. вип. : Проблеми викладання міжнародного права. – С. 17–25.

85. Короткий Т. Р. Співвідношення понять «правова система» та «система права» щодо міжнародного права // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. – Одеса : Юрид. літ., 2007. – Вип. 36. – С. 479–487.

86. Короткий Т. Р. Структура явища гуманізації міжнародного права // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – Одеса : Фенікс, 2008. – Вип. 34. – С. 108–115.

87. Короткий Т. Р., Тропін З. В. Юрисдикційний імунітет та імунітет державної власності: особливості застосування та подолання в контексті агресії росії проти України // Правова держава. – 2023. – Вип. 51. – С. 144–159. DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2023.51.287997

88. Короткий Т. Р., Хендель Н. В. «Вічна криза» міжнародного права // Від теорії міжнародного права до практики захисту прав людини. Liber Amicorum до 60-річчя проф. В. В.

Мицика : моногр. / за ред. О. В. Задорожнього та О. Р. Поєдинок. – Київ ; Одеса : Фенікс, 2016. – С. 17–44.

89. Короткий Т. Р., Хендель Н. В. Гібридна війна у системі міжнародно-правових категорій // Наука міжнародного права на рубежі століть. Тенденції розвитку та трансформації : спеціальне видання наукових статей / за наук. ред. проф. В. М. Репецького. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. – С. 131–137.

90. Короткий Т. Р., Хендель Н. В. Прогнозування використання засобів міжнародної ад'юдикації в якості інструментів захисту національних інтересів України // Український часопис міжнародного права : наук.-практ. журн. – 2014. – № 4. – С. 27–33.

91. Короткий Т., Савченко Я., Хендель Н. Виклики та загрози для культурної спадщини України в умовах агресії рф проти України // Український часопис міжнародного права : наук.-практ. журн. – 2022. – № 4. – С. 54–65. DOI: https://doi.org/10.36952/uail.2022.4.54-65

92. Короткий Т., Саяпін С., Єделєв Р., Хендель Н. Порушення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. в період збройного конфлікту на території України: фаховий погляд // Український часопис міжнародного права : наук.-практ. журн. – 2019. – № 3. – С. 130–140.

93. Короткий Т., Смирнова К. Міжнародне право: сто років самотності // Юридична газета. – 2020. – 11 листопада. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/mizhnarodne-pravo-sto-rokiv-samotnosti.html

94. Короткий Т., Хендель Н. Використання «спеціального розпізнавального знаку культурних цінностей» щодо архівів: питання нормативного регулювання // Юридична газета. – 2025. – 17 вересня. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/mizhnarodne-pravo-investiciyi/vikoristannya-specialnogo-rozpiznavalnogo-znaku-kulturnih-cinnostey-shchodo-arhiviv-pitannya-normati.html

95. Короткий Т., Хендель Н. Культурний геноцид і проблеми його криміналізації // Проблема геноциду: виклики сучасного суспільства : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 23–24 січня 2025 р.). – С. 16–18. URL: http://dspace.pdpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/21704/1/Cultural%20genocide.pdf

96. Короткий Т., Хендель Н. Міжнародні злочини проти української культури під час агресії РФ: питання кваліфікації та відповідальності // Пам'ятки писемності та культури: вивчення, збереження, популяризація : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю (Одеса, 10–11 груд. 2025 р.) / Одес. нац. наук. б-ка. – Одеса, 2026. – С. 23–30. URL: http://catalog.odnb.odessa.ua/ONNB_ec/NashiVid/sNaykVidan/592311.pdf

97. Короткий Т., Хендель Н. Символ гуманності // Українське право. – 2020. – 8 травня. URL: https://ukrainepravo.com/international_law/public_international_law/symvol-gumannosti/

98. Короткий Т., Хендель Н. 75 років Женевським конвенціям: виклики сучасності та перспективи удосконалення // Український часопис міжнародного права : наук.-практ. журн. – 2024. – № 4. – С. 54–55. URL: https://jusintergentes.com.ua/images/2024/4/Geneva_Conventions_75.pdf

99. Медведєва М. Концепція злочину екоциду в міжнародному праві та агресія Росії проти України // Український часопис міжнародного права : наук.-практ. журн. – 2025. – № 2. – С. 46–48. URL: https://jusintergentes.com.ua/images/2025/2/46-48.pdf

100. Медведєва М., Короткий Т., Тропін З., Хендель Н. Міжнародно-правовий захист природного середовища під час міжнародного збройного конфлікту: український вимір : монографія. – Київ ; Одеса : Фенікс, 2024. – 284 с.

101. Мельцер Н. Міжнародне гуманітарне право. Загальний курс. – Київ : МКЧХ, 2021. – 398 с. URL: https://blogs.icrc.org/ua/2021/05/31/ihl-comprehensive-intro/

102. Механізми захисту та реституції архівів : аналітичний звіт за результатами проєкту «Минуле заради майбутнього: відповідальність за воєнні злочини проти архівів» / Н. Хендель, Я. Савченко, А. Хромов, Т. Шевченко, Т. Короткий, М. Пашковський, Р. Болкун, Х. Борщук ; за ред. Н. Хендель і Я. Савченко ; ГО «Фонд підтримки фундаментальних досліджень». – Київ ; Одеса, 2025. – 72 с.

103. Мицик В. Агресивна війна РФ проти України – сучасний злочин проти міжнародного миру // Per aspera ad astra. На пошану професора Олександра Григорова до 65-річчя : колективна монографія / за ред.: проф. В. Мицика, проф. С. Білоцького ; Навч.-наук. ін-т міжнар. відносин Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – Київ ; Одеса : Фенікс, 2025. – С. 58–77.

104. Міжнародне гуманітарне право : посібник для працівників Держ. кримінал.-викон. служби / А. Галай, М. Єлігулашвілі, І. Заворотько, Т. Короткий та ін. ; за заг. ред. Т. Короткого ; Пенітенціарна академія України ; УГСПЛ. – Київ ; Одеса : Фенікс, 2023. – 236 с.

105. Міжнародне гуманітарне право : посібник для юриста / М. М. Гнатовський, Т. Р. Короткий, А. О. Кориневич, В. М. Лисик, О. Р. Поєдинок, Н. В. Хендель ; за ред. Т. Р. Короткого. – Київ ; Одеса : Українська Гельсінська спілка з прав людини, Фенікс, 2016. – 145 с.

106. Міжнародне публічне право : підручник : у 2 т. / за ред. В. В. Мицика. – 2-ге вид., змін. – Харків : Право, 2020. – Т. 1 : Основи теорії. – 416 с. ; Т. 2 : Основні галузі. – 624 с.

107. Плотніков О. Автономні системи озброєнь: перспективи міжнародно-правового регулювання та його імплементації в Україні // Український часопис міжнародного права : наук.-практ. журн. – 2025. – № 2. – С. 55–57. URL: https://jusintergentes.com.ua/images/2025/2/55-57.pdf

108. Плотніков О. Женевський протокол 1925 року як основа першого в історії міжнародно-правового режиму контролю зброї масового знищення // Український часопис міжнародного права : наук.-практ. журн. – 2025. – № 1. – С. 24–27.

109. Попередній екологічний та юридичний аналіз руйнування Каховської ГЕС і його наслідків : аналіт. звіт / А. Андрусевич, Т. Короткий, Г. Марушевський, М. Медведєва, М. Польовий, З. Тропін, Н. Хендель. – Київ, 2023. – 180 с.

110. Рекомендації щодо особливостей розслідування злочинів проти ЛГБТІК+ осіб в умовах збройного конфлікту / В. Матвєєв, К. Палайчук, Т. Короткий, М. Пашковський, В. Барський. – Одеса : Екологія, 2026. – 120 с.

111. Роль архівів у процесах перехідного правосуддя : аналітичний звіт за результатами проєкту «Минуле заради майбутнього: відповідальність за воєнні злочини проти архівів» / Т. Короткий, М. Пашковський, Н. Хендель, Х. Борщук ; за ред. Н. Хендель ; ГО «Фонд підтримки фундаментальних досліджень». – Київ ; Одеса, 2025. – 40 с.

112. Сироїд Т. Л. Міжнародне кримінальне право : підручник. – 2-ге вид., допов. – Харків : Право, 2025. – 536 с.

113.Тропін З. В., Короткий Т. Р. Практичні питання визначення юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо України // Український часопис міжнародного права : наук.-практ. журн. – 2023. – № 4. – С. 77–85. DOI: https://doi.org/10.36952/ujil.2023.4.77-85

114. Україна проти Росії (щодо Криму) [Велика палата] – 20958/14 та 38334/18 : юридичне резюме, підготовлене Секретаріатом ЄСПЛ у червні 2024 року // Український

115.часопис міжнародного права : наук.-практ. журн. – 2025. – № 2. – С. 79–86. URL: https://jusintergentes.com.ua/images/2025/2/79-87.pdf

116. Хендель Н. В. Страсбург дає надію на справедливість: відбулися слухання Великої палати ЄСПЛ у справі «Україна та Нідерланди проти Росії» // Українське право. – 2024. – 13 червня. URL: https://ukrainepravo.com/international_law/european_court_of_human_rights/strasburg-daye-nadiyu-na-spravedlyvist-vidbulysya-slukhannya-velykoyi-palaty-yespl-u-spravi-ukrayina

117. Хендель Н., Шевченко Т., Борщук Х. Архіви як інструменти перехідного правосуддя: порівняльний аналіз національних практик // Український часопис міжнародного права : наук.-практ. журн. – 2026. – № 2. – С. 39–58.

118. Хромов А., Шевченко Т., Короткий Т. Збереження задокументованих подій Війни за Незалежність України: об’єднуюча роль Державної архівної служби України // Юридична газета. – 2025. – 9 вересня. URL: https://yur-gazeta.com/interview/zberezhennya-zadokumentovanih-podiy-viyni-za-nezalezhnist-ukrayini-obednuyucha-rol-derzhavnoyi-arhiv.html

119. Черкес М. Ю. Міжнародне право : підручник. – Київ : Правова єдність, 2009. – 392 с.

120. Evans M. D. (ed.). International Law. – 5th ed. – Oxford : Oxford University Press, 2018.

121. Forowicz M. The Reception of International Law in the European Court of Human Rights. – Oxford : Oxford University Press, 2010.

122. Hendel N., Korotkyi T., Melnyk S. Last Three Years Without Serious Consequence: Overview of the Nature and Challenges of Russia's War Against Ukraine under the International Law Perspective. Part I // International Center for the Treatment of Violence. – 2025. – 3 February. URL: https://tratamientoviolencias.com/en/overview-of-the-nature-and-challenges-of-russia-war-against-ukraine-the-international-law-perspective-2/

123. Hendel N., Korotkyi T., Yedeliev R. Human Rights NGOs and Humanitarian NGOs // International Conflict and Security Law: A Research Handbook / S. Sayapin, R. Atadjanov, U. Kadam, G. Kemp, N. Zambrana-Tévar, N. Quénivet (eds.). – The Hague : T.M.C. Asser Press, 2022. – P. 813–837.

124. Hendel N. United Nations International Children's Emergency Fund (UNICEF) // International Conflict and Security Law: A Research Handbook / S. Sayapin, R. Atadjanov, U. Kadam, G. Kemp, N. Zambrana-Tévar, N. Quénivet (eds.). – The Hague : T.M.C. Asser Press, 2022. – P. 719–731. DOI: https://doi.org/10.1007/978-94-6265-515-7_34

125. Hendel N. World Health Organization (WHO) // International Conflict and Security Law: A Research Handbook / S. Sayapin, R. Atadjanov, U. Kadam, G. Kemp, N. Zambrana-Tévar, N. Quénivet (eds.). – The Hague : T.M.C. Asser Press, 2022. – P. 733–759.

126. Henriksen A. International Law. – 2nd ed. – Oxford : Oxford University Press, 2019. – 384 p.

127. Korotkiy T. R. The Inter-Civilizational Nature of International Law in the Twenty-First Century // Journal of Comparative Law. – 2015. – Vol. 10, Iss. 1. – P. 263–279.

128. Korotkyi T., Hendel N., Savchenko Y. Ukrainian Cultural Heritage: A Victim of Russian Aggression // The Cambridge Journal of Law, Politics, and Art. – 2024. URL: https://www.cjlpa.org/post/ukrainian-cultural-heritage-a-victim-of-russian-aggression

129. Korynevych A., Korotkyi T., Hendel N. Destruction of Ukrainian Cultural Heritage // Nuremberg Principles and Ukraine: The Contemporary Challenges to Peace, Security, and Justice. – Bloomsbury Publishing, 2025. – P. 423–460.

130. Lowe V., Fitzmaurice M. (eds.). Fifty Years of the International Court of Justice: Essays in Honour of Sir Robert Jennings. – Cambridge : Cambridge University Press, 1996.

131. Mackenzie R., Sands P. International Courts and Tribunals and the Independence of the International Judge // Harvard International Law Journal. – 2003. – Vol. 44, No. 1. – P. 271–285.

132. Merrills J. G. The Development of International Law by the European Court of Human Rights. – Manchester : Manchester University Press, 1993.

133. Rao P. C., Khan R. (eds.). The International Tribunal for the Law of the Sea: Law and Practice. – The Hague : Kluwer Law International, 2001.

134. The Role of Archives in Transitional Justice Processes : Analytical Report on the Results of the Project "The Past for the Future: Accountability for War Crimes Against Archives" / N. Hendel, A. Khromov, T. Shevchenko, T. Korotkyi, M. Pashkovskyi, K. Borshchuk ; ed. by N. Hendel ; NGO "Fundamental Research Support Fund". – Kyiv ; Odesa, 2025. – 40 p.

135. Tropin Z. Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine: Long Way of Choosing Appropriate Modality // Per aspera ad astra. На пошану професора Олександра Григорова до 65-річчя : колективна монографія / за ред.: проф. В. Мицика, проф. С. Білоцького ; Навч.-наук. ін-т міжнар. відносин Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – Київ ; Одеса : Фенікс, 2025. – P. 221–229.

136. Zimmermann A., Oellers-Frahm K., Tomuschat C., Tams C. J. (eds.). The Statute of the International Court of Justice: A Commentary. – Oxford : Oxford University Press, 2006. – 1664 p.